

Trianonski mirovni ugovor i razgraničenje u Bačkoj (Nastanak i dokinuće „Nove Subotice“)

dr. sc. Ladislav (László) Heka*

Sažetak

Potpisivanjem Trianonskoga mirovnog ugovora 4. lipnja 1920. godine u Srednjoj i Južnoj Europi došlo je do precrtavanja granica, nestanka bivših država i stvaranja novih. Iako je od tada prošlo sto godina, ipak se pojavljivanje bilo kakvoga zemljovida ili osvrta na to vrijeme doživljava emotivno, burno, uz odobravanje ili negodovanje. U Mađarskoj se Trianon smatra poprištem nacionalne tragedije, dok se u zemljama u okruženju Trianonski ugovor smatra dokumentom koji je usvojio njihove nacionalne interese i omogućio im da nakon dugih stoljeća sami odlučuju o svojoj sudbini.

Trianon je označio kraj višestoljetne, višenacionalne i multikonfesionalne mađarske države koju su Slaveni zvali Ugarska. Mirovnim ugovorom je Mađarska izgubila 67 % teritorija i 57 % stanovnika. Više od tri milijuna Mađara, odnosno skoro trećina ukupne populacije, ostala je izvan matične zemlje, jer se mirovnim ugovorom nisu odcijepila samo ona područja gdje su živjeli Srbi, Rumunji, Slovaci i druge dotadašnje manjine, nego i područja većinski naseljena mađarskim pučanstvom. Mirovni ugovor se već cijelo stoljeće doživljava kao nacionalno poniženje, jer se ratni pobjednici nerijetko nisu pridržavali proklamiranih etničkih načela, nego su nametali konačna rješenja. Premda je Erdelj (Sedmogradska) najbolnija točka, ipak istraživači smatraju da se uz malo više „sluha“ i blago pomicanje granica moglo barem još milijun i pol Mađara „spasiti“. Iako postoje pojedinci koji bi htjeli reviziju Trianona, za veliku većinu stanovništva je 4. lipnja samo spomen na taj tužni događaj, koji se pak u Rumunjskoj od 1920. slavi kao nacionalni praznik. Slično je i Vojvodanska skupština 2018. proglasila 25. studenoga za Dan Vojvodine, u spomen na Veliku narodnu skupštinu iz 1918. koja je raskinula sve veze s Austro-Ugarskom i „prisajedinila“ se Kraljevini Srbiji.

U ovom radu analiziramo mirovne pregovore u Parizu koji su prethodili potpisivanju Trianonskog ugovora uz poseban naglasak na Bačku, razgraničenje u Bačkoj. Bavimo se i bunjevačkim pitanjem, kako u okvirima Kraljevine SHS, tako i među onima koji su u naseljima Bajškoga trokuta ostali u sastavu Mađarske. Posebno apostrofiramo bunjevačka naselja i to Kaćmar, te subotičko zaleđe koje su činili Tompa, Kelebija i Čikerija.

Ključne riječi: Pariški mirovni pregovori, Velika novosadska narodna skupština, Bunjevci u traženju kolektivnoga identiteta, Banat, Bačka i Baranja, Nova Subotica

* docent, Pravni fakultet, Institut za komparativno pravo, Segedin

Uvod

Jugoslavenstvo je kao nacionalna ideja poteklo od Hrvata, a svoj vrhunac doseglo je početkom 20. stoljeća. Ono je za cilj imalo povezivanje svih jugoslavenskih naroda u jednu saveznu državu. Za razliku od ovako projiciranoga ujedinjenja kojemu su uz Hrvate bili skloni i Slovenci i Srbi iz Austro-Ugarske Monarhije, Srbija je svoj stav iznijela u Niškoj deklaraciji od 7. prosinca 1914. koja se temeljila na načelu „svi Srbi u jednoj državi“ (Janković 1969):

Rastakanje Austro-Ugarske Monarhije počelo je 1918. godine. U Zagrebu je 5. listopada te godine ustrojeno Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba kao političko tijelo južnih Slavena, a 29. listopada je u hrvatskoj prijestolnici proglašena Država Slovenaca, Hrvata i Srba, kao i raskidanje svih sveza s Austro-Ugarskom (Matijević 2008). Predsjednik ove međunarodno nepriznate državne tvorevine postao je Slovenac Anton Korošec, a dopredsjednici Hrvat Ante Pavelić (zubar) i hrvatski Srbin Svetozar Pribičević (Koprivica-Oštrić 1993). Narodno vijeće je imalo ulogu vlade na čelu s hrvatskim banom Antunom Mihalovićem. Emigranti iz Austro-Ugarske osnovali su 30. svibnja 1915. Jugoslavenski odbor pod vodstvom Ante Trumbića koji se također, zauzimao za savez sa Srbijom. On je realiziran u Beogradu 1. prosinca 1918. kada je proglašena Kraljevina (u početku se koristio naziv „Kraljevstvo“) Srba, Hrvata i Slovenaca. Međutim, još prije njezina nastanka Kraljevina Srbija je „prisajedinila“ Bačku, Banat i Baranju te Crnu Goru.

Okupacija Bačke, Banata i Baranje

Srbi i Hrvati iz Južne Ugarske usvojili su 2. listopada 1918. rezoluciju u kojoj ističu da su Baranja, Bačka i Banat sastavni dijelovi jugoslavenske zajednice. Tu je rezoluciju somborski skladatelj Petar Konjović odnio u Zagreb, gdje su predstavnike ugarskih južnih Slavena uključili u izradu deklaracije Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba od 8. listopada te godine. Istoga dana donesen je i Pravilnik Narodnog vijeća temeljem kojega su predstavnici Bačke, Baranje i Banata dobili deset mjesta u Narodnom vijeću. Osim toga su Mirko Ivković Ivandekić, Matija Evetović, Stipan Buljovčić i Stipan Vojnić Tunić, kao članovi Južnougarskog kluba (zastupnici u Ugarskom saboru iz redova južnoslavenskih naroda) bili pridruženi i savjetodavni članovi Narodnog vijeća. Samo dan uoči proglašenja raskida svih sveza s Austro-Ugarskom i proglašenja Države SHS vlč. Blaško Rajić je doputovao u Zagreb s dopunom teksta rezolucije od 2. listopada. U njoj se kaže da bunjevačka i srpska zajednica žele odvajanje Subotice i okoline od Ugarske. S obzirom da Zagreb nije imao ni vojnu, ni političku snagu za oslobađanje Bačke, Baranje i Banata, to su se bunjevački predstavnici Mirko Ivković Ivandekić i Stipan Vojnić Tunić obratili srpskoj vladi. Zamolili su pomoć za rušenje ugarske vlasti i pripojenje ovih područja jugoslavenskoj državi. Članovi Pučke kasine organizirali su 10. studenoga „Veliku subotičku narodnu skupštinu“ Bunjevaca i Srba u Hotelu „Hungaria“. Na njoj je

ustrojen Bunjevačko-srpski narodni odbor te su izabrani zastupnici za Novosadsku narodnu skupštinu.

Poslije potpisivanja primirja u Padovi 3. studenoga 1918. mađarska je delegacija otputovala u Beograd na pregovore s čelnicima francuske vojske. General Franchet d'Esperey prisilio je mađarskog premijera grofa Mihály Károlyia na prihvaćanje izuzetno nepovoljne demarkacijske crte koja je povučena od ušća rijeke Maros (Moriš), preko Subotice, Baje, Pečuha do rijeke Drave. Budimpešta je morala prihvatiti okupaciju od strane srpske vojske (tada Kraljevina SHS još nije postojala) na crti Szeged – Baja – Pečuh, što je doživjela kao dodatno poniženje mađarskog naroda. Srbi su 13. studenog 1918. uz asistenciju Francuske okupirali južnu Ugarsku i to ne samo područje nekadašnje Srpske Vojvodine (1849. – 1860.), nego i srednju Bačku uključujući i Suboticu i Baju. Pozivajući se na nacionalnu pripadnost lokalnoga stanovništva zauzeli su graničnu crtu Baja – Čavolj – Gornji Sveti Ivan – Aljmaš – Čikerija te današnju državnu granicu. Beograd je zatražio za sebe područje između Dunava i Tise, ali je najvažniji cilj bio priključenje Subotice. Obrazlagano je to etničkim razlozima, naime, da Jugoslaveni čine većinu u gradu. Tada su južni Slaveni bili mahom za stvaranje zajedničke države, te nisu pravili razliku između Hrvata, Srba, Bunjevaca ili Šokaca. S obzirom da su u okruženju Subotice mahom bila sela s većinskim mađarskim pučanstvom, to su se u Versaillesu „dosjetili“ kako bi Subotica ipak mogla dospjeti pod jurisdikciju Beograda. Naime, ona je kao željezničko čvorište bila potrebna i francuskoj vojsci stacioniranoj u Segedinu i Rumunjskoj, što je bilo od koristi srpskoj vladi.

Okupacija Banata, Bačke i Baranje trajala je skoro tri godine, dakle još skoro godinu dana nakon utvrđivanja granica Trianonskim mirovnim sporazumom. Uoči krajnjega roka koji je Antanta odredila Srbiji za napuštanje područja koje je Trianonskim mirom pripalo Mađarskoj, pokušano je formiranje Baranjsko-bajske srpsko-mađarske republike. U Pečuhu je 14. kolovoza 1921. na trgu Széchenyi tér u nazočnosti više tisuća (procjene idu od petnaest do trideset tisuća) građana proglašena *Baranjsko-bajska Srpsko-mađarska republika* na čelu s Petrom Dobrovićem. Idućega dana je do proglašavanja „republike“ i „neovisnosti“ došlo i u Baji, Mohaču, Sigetetu, Siklósu, Barči, dakle u južnom dijelu županije Tolna, jugoistočnom dijelu Somogya, najvećem dijelu Baranjske županije te u gornjoj Bačkoj. Sjeverna granica bila je na crti: Barča–Siget–Orfű–Hosszúhetény–Bátaszék–Baja–Felsőszentiván–Röszke, a južna na crti današnje mađarsko-hrvatske i mađarsko-srpske granice. Vojna komponenta Antante nije smatrala novoproglašenu tvorevinu ozbiljnim čimbenikom, ali je ipak držala kako može uzrokovati nemire i nestabilnost za vrijeme primopredaje vlasti, ali i kasnije. Zbog toga je Savezničko povjerenstvo za nadzor prihvatilo odgađanje povlačenja za 48 sati, ali je istodobno oštro upozorilo Beograd na njegove obveze. Vlada Kraljevine SHS udovoljila je tim zahtjevima. Saveznici su od mađarske vlade zatražili organiziranje izbjegličkog logora, u kojemu su bili smješteni svi oni građani koji su kanili preseliti se u novostvorenu južnoslavensku državu. Njima se imala osigurati vojna zaštita kako bi se otklonila moguća osveta i nasilje. Broj optanata iznenadio je i mađarsku i južnoslavensku stranu. Tijekom nekoliko dana (do

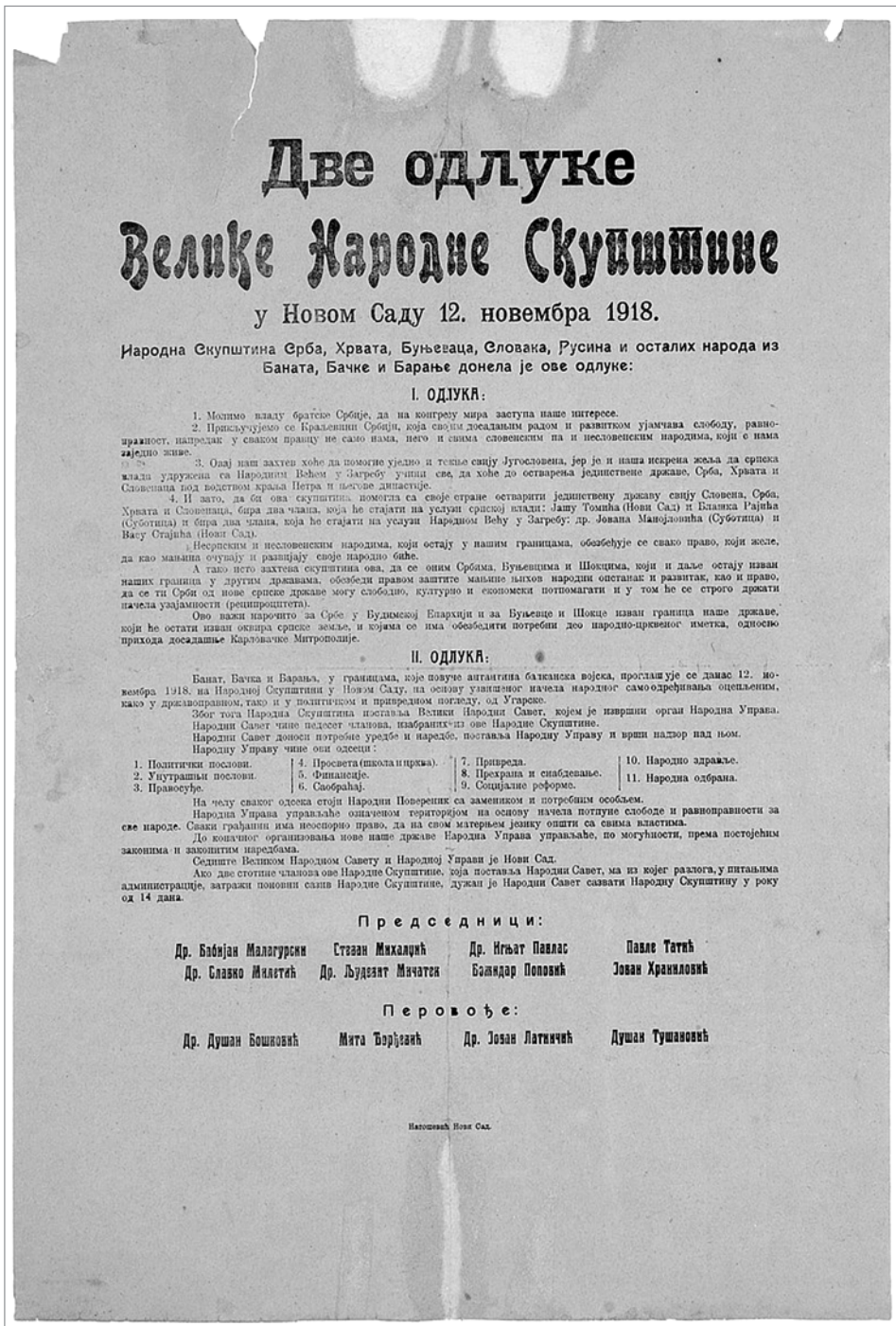
24. kolovoza) je na osječki kolodvor stiglo oko dvadeset tisuća izbjeglica, koji su bili smješteni u škole i barake, a iz Beograda je poslan poseban vladin povjerenik za izbjeglička pitanja. Zbog proglašenja „republike“ u Pečuh i u druge gradove mađarska vojska je ušla kasnije od ostalih bivših okupiranih područja (u zoru 22. kolovoza).

Velika narodna skupština Srba, Bunjevaca i ostalih Slavena u Banatu, Bačkoj i Baranji

Velika narodna skupština Srba, Bunjevaca i ostalih Slavena u Banatu, Bačkoj i Baranji održana je 25. studenog 1918. u Novom Sadu s ciljem raskidanja veza s Ugarskom i „prisajedinjenja“ tih krajeva Kraljevini Srbiji. Bunjevci su u tomu neprijeporno bili partneri Srbima što svjedoči i činjenica da su krajem listopada 1918. u Subotici i Somboru osnovani mješoviti Srpsko-bunjevački narodni odbori. Za razliku od njih Novosadski srpski odbor je bio jednonacionalan.

Tijekom priprema za Veliku narodnu skupštinu Srbi i Bunjevci iz Ugarske podijelili su se oko načina ulaska „Vojvodine“ (u stvari Banata, Bačke i Baranje) u sastav jugoslavenske države. To se dogodilo na predkonferenciji održanoj u zagradi Matice srpske u Novom Sadu u nedjelju 17. studenoga 1918. Bio je to u biti tajni skup narodnih predstavnika koji su se trebali dogovoriti o tomu kada će se sazvati narodna skupština, o čemu će odlučivati, u kom sastavu itd. (Protić 1930: 51-52).

Zapisnici sa sjednica potvrđuju da je unutar odbora došlo do prilično napetih odnosa između zastupnika dviju različitih struja. Jedna je bila za povezivanje Banata, Bačke i Baranje s Narodnim vijećem Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu i preko njega za ulazak u savez s Kraljevinom Srbijom, a druga, pobjednička, bila je ona koje se zauzimala za „prisajedinjenje“ Srbiji. Izaslanik iz Zagreba Petar Konjović je kao prvi govornik predložio da se Vojvodina priključi Hrvatskoj, što je međutim, odlučno odbijeno (Marković 2016). Uz njega su bili lokalni Srbi Vasa Stajić i Ignjat Pavlas (izjašnjavao se kao Srbin katolik), ali su ostali u manjini. Jaša Tomić kao vođa Srpske narodne radikalne stranke bio je glavni zagovornik „prisajedinjenja“ Srbiji te su uz njega pristali skoro svi Srbi. Sima Marković na temelju zapisnika sa sjednice tvrdi da se nakon održanih govora već iskristaliziralo mišljenje o ujedinjenju sa Srbijom, kada se za riječ javio subotički delegat dr. Stipan Matijević, predsjednik Bunjevačke matice u Subotici i jedan od osnivača i glavnih suradnika subotičkog Jugoslavensko-nacionalno prosvjetnog društva „Ivan Antunović“. On je kao zastupnik Bunjevaca podržao prijedlog Petra Konjovića i zagrebačkoga Narodnog vijeća, nakon čega je nastala žustra rasprava. Sima Marković potvrđuje da su mnogi skloni Matijevićevo izlaganje i reakcije na njega ocijeniti kao „sukob velikosrpske i jugoslavenske ideje“ (Marković 2016). S obzirom na to da su neki delegati zaprijetili da će napustiti skup, ipak se pronašlo kompromisno rješenje po kojemu će Narodna skupština prvo glasovati o ujedinjenju s Državom SHS, a ako ona ne ostvari jedinstvo sa Srbijom, onda će Banat, Bačka i Baranja to učiniti samostalno. Međutim, tu odluku nisu htjeli potpisati radikali, među kojima je bio i delegat subotičkih Srba Dušan Manojlović (Protić 1930: 52).



Slika 1. „Dve odluke Velike narodne skupštine“ od 12. (25) novembra 1918. godine o „prisajedinjenju“ Banata, Bačke i Baranje Kraljevini Srbiji. Izvor: <https://sr.wikipedia.org>

Uoči održavanja Velike narodne skupštine održani su izbori prema naputcima novosadskoga Srpskog narodnog odbora i to tako da se na tisuću južnoslavenskih građana (među njih su računali i Slovake i Rusine) bira po jedan delegat. Kako je po tadašnjim procjenama u Subotici živjelo sedamdeset tisuća Bunjevaca i pet tisuća Srba, stoga je grad imao prava na izbor 75 delegata (Protić 1930: 52-53). Aktivno i pasivno biračko pravo imali su Slaveni stariji od dvadeset godina, bez obzira na spol (dakle, i žene). Izbori su održani u nedjelju 24. studenoga u hotelu Hungaria. Izabrani su:

Šimun Budimčević, Veco Buljovčić, Tome Čović, Mate Dulić, Koloman Ivanović, Gavro Đelmiš, Petar Gencel, dr. Mirko Ivković Ivandekić, Matija Išpanović, Bela Jurić, Marko Jurić, Ljudevit Kopunović, Albe Malagurski, dr. Babijan Malagurski, Ivan Malagurski, Josip Malagurski, dr. Stipan Matijević, Šimun Milodanović, Josip Mukić, Bela Orčić, dr. Bela Ostrogonac, Mijo Prčić, Ive Prčić, dr. Joso Prčić, Aleksandar Rajčić, Blaško Rajić, Vojislav Stanković, Bela Stantić, dr. Vranje Sudarević, Lajčo Tumbas, Stipan Tumbas, Veco Vidaković, profesor Ivan Vojnić Tunić, dr. Stipan Vojnić Tunić, Grgo Vuković, Matija Malagurski, Lazar Orčić, Andrija Čakić, Gavro Čović, Kalor Olka, Ivan Pešut, Petar Bajić, dr. Vladislav Manojlović, dr. Jovan Manojlović, Bogdan Svirčević, Ignjat Aradski, Mita Aradski, Milivoj Bešlin, Blagoje Bojić, Vojin Isakov, Obrad Krljakov, Stevan J. Krnajski, Mata G. Krnajski, Vlada P. Krnajski, Milan Marodić, dr. Radivoj Miladinović, Petar Ognjanov, Đorđe Pendžić, Đura Popović, Bogoljub Prešić, Marko Protić, Toša Segedinčev, Dušan Terzin, dr. Jovan Latinčić, dr. Vitomir Ludajić, Petar Marković, Toma Miljački. Od osoba ženskoga spola izabrane su: Mara Malagurski, Manda Sudarević, Katica Rajčić, Olga Stanković i Anastasija Manojlović (Šokčić 1934: 166-167).

U ponedjeljak 25. studenoga je pred početak novosadske skuštine u Matici srpskoj održana završna predkonferencija kojoj su nazočili poznati subotički odvjetnik dr. Fabijan (Babijan) Malagurski, dr. Mirko Ivković Ivandekić i velečasni Blaško Rajić. Oni su stavljeni u vrlo nezgodan položaj, fait accompli, jer su se suočili s činjenicom da je Jaša Tomić pridobio većinu delegata za izglasavanje izravnoga pripajanja Kraljevini Srbiji. Malagurski je izjavio kako je to protivno mandatu koji je subotička delegacija dobila od svoga lokalnog odbora, pa stoga tu odluku ne može prihvatiti. Međutim, nije bilo vremena za usuglašavanje, jer je u jedanaest sati u velikoj dvorani Hotela „Grand“ novosadski grkokatolički svećenik i pjesnik Jovan Hranilović, kao najstariji zastupnik otvorio skupštinu. Prvo je izabrano osmočlano kolektivno predsjedništvo na čelu s već spomenutim odvjetnikom Ignjatom Pavlasom, u kojemu je bio i dr. Malagurski. U nastavku sjednice je premoćno pobijedila koncepcija Jaše Tomića, čemu je po Simi Markoviću značajno pridonio vlč. Blaško Rajić „toplím i fulinantnim patriotskim govorom pledirajući za predlog Jaše Tomića“ (Marković 2016). On je rekao da se „u ime mojega, do sada potlačenoga, pritisnutog, na smrt osuđenog naroda, javno pred Skupštinom“ zahvaljuje Srbiji „što nas je svojom neprispodobivom vojskom oslobodila jarma i smrti!“ (Šokčić 1934: 167-168). Velečasni Rajić je prihvatio počast da zajedno s Jašom Tomićem predstavlja Novosadsku

skupštinu pred srpskom vladom, na što su dvoranom odzvanjali poklici odobravanja njemu i Bunjevcima.

Narednoga dana je subotički dnevni list *Neven* (glasilo Bunjevačko-srpskog narodnog odbora) pisao: „Posle jučerašnjega historijskoga događaja slobodno možemo kazati, da smo dušom i srcem se sjedinili sa svim našim braćama i da smo se priključili Kraljevini Srbiji, koja se je herojski borila za našu budućnost, za nas sve Slavene, koji smo na jugu. Svi mi i sva naša braća će im vječno biti zahvalni za ovo, jer priznajemo da bez njih nebi to dostigli, što sada imamo. Uvireni smo i znamo, da će oni i u budućnosti nam pomoći, ako u nuždi budemo i ako u opasnost dodjemo, jer Srbija, srpski narod je sa svojom dosadašnjom borbom i sa svojim silama već osvedočio to, da je kadar krv prolijevati za svoju braću.“ (*Neven*: glas slobode i narodnog jedinstva, 27. studenoga 1918, br. 9, str. 1).

O ovoj skupštini i njezinim odlukama napisane su brojne monografije i znanstveni radovi. (Končar 2008: 18, Janković 1973, Milutinović 1961), pa ne bismo ponavljali poznate činjenice. Odluke o „prisajedinjenju“ donijela je „Velika narodna skupština Srba, Hrvata, Bunjevaca, Slovaka, Rusina i ostalih naroda iz Banata, Bačke i Baranje“. S pravnog aspekta ostaje upitno je li se radilo o „skupštini naroda Banata, Bačke i Baranje“, ili pak o skupštini Srba, Bunjevaca i slavenskih naroda s toga područja. U prvom slučaju bi se naime, radilo o odluci svih ovdašnjih naroda, o čemu nije bilo ni govora, jer Mađari, Nijemci, Rumunji ili Židovi uopće nisu sudjelovali u radu skupštine. U potonjem slučaju bi moglo biti riječi o pravu naroda na samoodređenje, ali kako se to pitanje odnosi na pripadnost spomenutoga teritorija, jamačno je trebalo osigurati i izjašnjavaње svih stanovnika. Ovako su pripadnici neslavenskih naroda, koji su inače činili većinu stanovništva, onemogućeni u izražavanju svoga demokratskoga prava. Naime, na skupštini je sudjelovalo 757 delegata, od kojih je bilo 578 Srba, 84 Bunjevca, 62 Slovaka, 21 Rusin, tri Šokca, dva Hrvata, šest Nijemaca i jedan Mađar, ali niti jedan Rumunj! Odluke su donesene per acclamationem, dakle masovnim odobravanjem (jednoglasno), a ako je bilo različitih mišljenja, ona su ušutkivana i nisu mogla doći do izražaja, niti su zabilježena. Jasno je da je skupština bila odraz srpskih težnja, pa u svjetlu te činjenice valja promatrati i odluku Vojvođanske skupštine iz lipnja 2018., donesenu u prigodi stote obljetnice Novosadske skupštine, da se kao Dan Vojvodine svečano obilježava 25. studeni.

Iako se i u stručnoj literaturi često govori o Vojvodini, službeni naziv ovog područja bio je Banat, Bačka i Baranja, a današnju Vojvodinu čine Bačka, Banat (veći dio je pripao Rumunjskoj) i Srijem. Naime, Velika narodna skupština u Novom Sadu uopće se nije bavila pitanjem Srijema, koji je bio sastavni dio Hrvatske i tako pod ingerencijom Države Slovenaca, Hrvata i Srba. No, i u Srijemu se odigrao sličan scenarij kao u Novom Sadu, samo što se to dogodilo dan ranije. Predsjednik Narodnog vijeća u Rumi i vođa radikala Žarko Miladinović (inače član Narodnog vijeća u Zagrebu) sazvaio je 24. studenoga 1918. u Rumi „Veliki narodni zbor“ sastavljen skoro isključivo od Srba. Na zboru je zatraženo stvaranje jedinstvene države Srba, Hrvata i Slovenaca pod srpskom dinastijom Karađorđevića i ustrojavanje jedinstvene zajedničke vlade. Donesena je dakle, odluka (rezolucija) o pripajanju Srijema

Srbiji, ako preko Zagreba ne dođe do ujedinjenja s Beogradom. Iako je neposredno priključenje Srbiji uvjetovano time da do njega dođe u slučaju ako Hrvatska odustane od ujedinjenja, u biti su sudionici Velikog narodnog zbora de facto proglasili odcjepljenje od Hrvatske. Neki srpski autori ovu odluku tumače tako da je tada došlo do „prisajedinjenja“ Srijema Kraljevini Srbiji, o čemu je posebna delegacija Rumskog zbora predala rezoluciju predsjedništvu Novosadske skupštine. U rezoluciji se među inim napominje da u slučaju odcjepljenja od Hrvatske „zastupnici Narodnih Veća u Sremu, kao izaslanici naroda“ žele „da nas na konferenciji o miru zastupa Kraljevska Srpska Vlada“. No, kako je tjedan dana kasnije došlo do ujedinjenja, to je Srijem ušao u Kraljevinu SHS „preko Zagreba“.

Inzistiranje na nazivu Vojvodina imalo je za cilj integriranje ovih područja i raskidanje svih veza s Austro-Ugarskom Monarhijom, ali i s Ugarskom. Naziv Vojvodina naglašavao je poveznicu sa Srpskom Vojvodinom koja je postojala od 1849. do 1860., dok su pak nazivi Bačka, Banat i Baranja (Dravski trokut) upućivali na istoimene županije u Mađarskoj.

Podgorička skupština

Sazivanje slične narodne skupštine u Crnoj Gori ostalo je do danas prijepornim pitanjem srpske i crnogorske historiografije i ustavnih stručnjaka. Naime, 1918. je Crna Gora bila međunarodno priznata država, kraljevina kao i Srbija, s parlamentom, ustavom i tijelima vlasti. Unatoč tomu su za vrijeme srpske okupacije, mimo ustava raspisani i održani izbori, a zatim je u Podgorici (a ne u prijestolnici Cetinju) od 24. do 29. studenoga 1918. održana tzv. Podgorička skupština („Velika Narodna Skupština Srpskog Naroda u Crnoj Gori“). Ona je 26. studenoga proglasila detronizaciju vladarske kuće Petrović-Njegoš i sjedinjenje sa Srbijom (Pavlović 2003: 83-106). Pristaše kralja Nikole I. organizirali su 6. siječnja 1919. „Božićnu pobunu“ s ciljem oživljavanja crnogorske neovisnosti (Šuković 2011). Međutim, pet tisuća ustanika je doživjelo poraz, pa je pobuna već u siječnju ugušena. Crnogorski komiti odani kralju Nikoli I. odlučili su se 12. srpnja 1919. na novi ustanak (Petrovdanski ustanak) u kojem su ponovno poraženi. Gerilske borbe vođene su do 1925., kada im je kralj Aleksandar dao amnestiju.

U Hrvatskoj su prosvjedi zbog ujedinjenja na zagrebačkom Trgu bana Jelačića izbili 5. prosinca 1918. kada su okupljeni tražili hrvatsku republiku, a vojska je zapucala u njih. Ubijeno je petnaest, a ranjeno dvadesetak osoba. U beogradskoj skupštini je pak 20. lipnja 1928. izveden atentat na članove Hrvatsko seljačke stranke. Ubojstvo zastupnika, a napose hrvatskoga pučkoga tribuna Stjepana Radića dodatno je pojačalo nezadovoljstvo u zemlji. Kralj je 6. siječnja 1929. uveo diktaturu te je iste godine preimenovao zemlju u Kraljevinu Jugoslaviju.

Južnoslavenska država se osim nacionalnih suprotnosti suočila i s velikim razlikama u stupnju razvijenosti. Na gospodarskom planu je financijskom reformom (od prosinca 1918. do 1923.) uveden srpski dinar kao zajednička valuta, s tim da su dinar i kruna potpuno izjednačene u pogledu vrijednosti. Time su dijelovi nove države

koji su ranije bili unutar Austro-Ugarske dospjeli u nepovoljniji položaj (Kolar-Dimitrijević 2013: 144). O civilizacijsko-kulturološkim razlikama zorno svjedoče i podaci o stupnju obrazovanosti. U ovoj zaostaloj zemlji 1921. godine 51,5 % građana nije znalo ni čitati ni pisati. U Sloveniji je bilo samo 8,8 % analfabeta, u Vojvodini 23,3 %, u Hrvatskoj 32,3 % (uglavnom u Vojnoj krajini). U Srbiji je pak broj nepismenih bio 60 %, dakle veći od državnog prosjeka, u Bosni i Hercegovini 80 %, dok je još gore stanje bilo na Kosovu, Sjevernoj Makedoniji i Crnoj Gori.

Jugoslavenska ideja je prema tomu, bila izraz želje velikoga broja Srba, Hrvata, Slovenaca, Makedonaca, Crnogoraca i kasnijih Muslimana (današnjih Bošnjaka), ali je njezina realizacija naišla na otpor kod većine nesrpskih naroda. Sve to je samo jačalo nacionalne suprotnosti i dovelo do otvorene netrpeljivosti bratskih naroda.

Beogradsko izaslanstvo na mirovnim pregovorima

Kako Kraljevina SHS nije bila međunarodno priznata država, stoga je na Pariškoj mirovnoj konferenciji njezin legitimni predstavnik bila Kraljevina Srbija. Odatle datiraju i različiti nazivi za članove delegacije, ali i za državljane. Najčešći nazivi su bili „Srbi“ ili „Jugoslaveni“, što može biti zbunjujuće, jer tada još nije bilo Jugoslavije. No, jamačno se hrvatski i slovenski članovi delegacije nisu čutili Srbima, nego su se nazivali „Jugoslavenima“, pa su ih i drugi tako zvali. Kada je, međutim, bila riječ o vojsci i okupaciji od 1918. do 1921., onda se skoro bez izuzetka govori o srpskoj vojsci i srpskim časnicima.

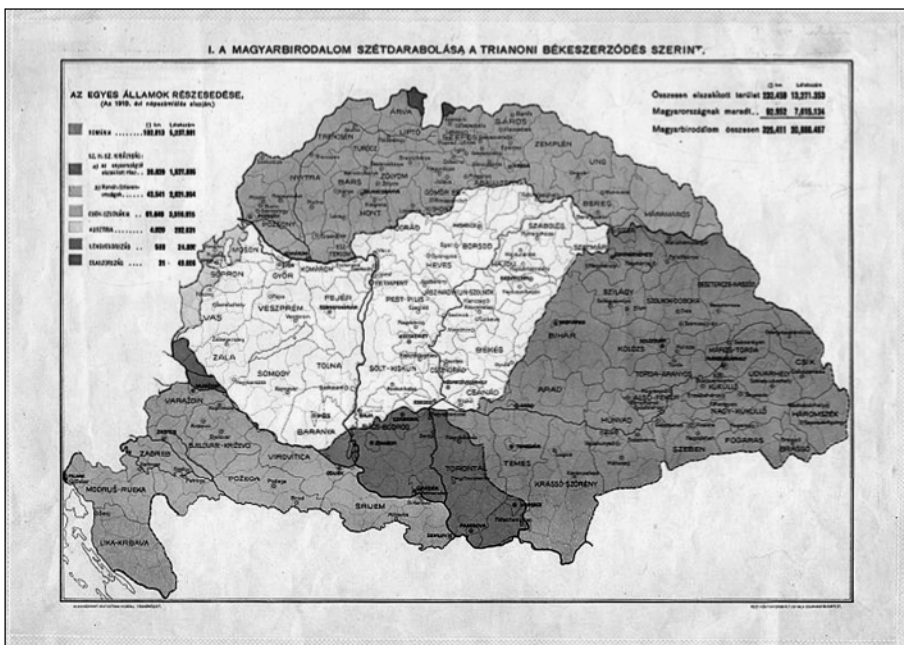
S obzirom na to da je Srbija bila saveznica Antante, smatrali su je ratnom pobjednicom i uživala je sve povlastice, za razliku od ostalih jugoslavenskih naroda koji su ratovali na strani poraženih. Prvo popuštanje prema Beogradu dogodilo se još prije prve plenarne sjednice Pariške konferencije, kada je vođa srbijanskoga izaslanstva Nikola Pašić umjesto odobrena dva mjesta zatražio četiri. To je obrazložio potrebom da uz njega u delegaciji bude još po jedan Srbin, Hrvat i Slovenac. Odobreno mu je jedno dodatno mjesto, pa su uz Pašića delegaciju izabranu na vladinoj sjednici 22. prosinca 1918. godine, činili još Ante Trumbić kao ministar vanjskih poslova i Milenko Vesnić, veleposlanik Kraljevine Srbije u Parizu. Vesnić je imao razgranatu mrežu veza s najutjecajnijim ljudima diljem Europe, a kako mu je supruga bila Amerikanka, bila su mu otvorena i vrata prema moćnim Sjedinjenim Američkim Državama. Usto je unutar delegacije daleko najbolje govorio engleski, pa je i glede toga bio od velike koristi. Mnogi su očekivali da će upravo on biti šef diplomacije nove države, ali je to mjesto po nacionalnom ključu pripalo Trumbiću kao Hrvat. Ovaj potonji je prvo želio postići međunarodno priznanje Kraljevine SHS, a zatim se svim silama boriti za svoj zavičaj, jer su saveznici Dalmaciju tajnim Londonskim ugovorom obećali Talijanima. Stoga je Splitsanin Trumbić već na prvoj plenarnoj sjednici konferencije 18. siječnja 1919. obavijestio ministre vanjskih poslova Francuske, Velike Britanije, Sjedinjenih Američkih Država, Italije, Grčke, Švicarske, Belgije, Španjolske, Portugala, Nizozemske, Danske, Norveške, Švedske, Japana, Čehoslovačke i Poljske, te državnog tajnika Vatikana o nastanku Kraljevine

SHS. No, očekivani žurni odgovor o priznanju nove države dobio je tek od Norveške 28. siječnja. Ostale države su još bile suzdržane, dok je blok zemalja koje su odbile priznanje predvodila Italija. Ona je 24. siječnja 1919. umjesto Carla Sforze imenovala kneza Livia Borghesea za svoga veleposlanika „u Kraljevini Srbiji“, jasno dajući do znanja da ne priznaje južnoslavensku državu. Kada je knez Borghese u Beogradu 21. veljače pokušao predati vjerodajnice, premijer Stojan Protić ih je odbio primiti tražeći da se izmijeni naslov. No, iz Rima je dobio odgovor da Italija ne priznaje Kraljevinu SHS, pa se talijanski veleposlanik vratio u domovinu.

Ante Trumbić je, pozivajući se na opasnost od mađarskoga boljševizma, 1. travnja 1919. uputio pismo zapadnim delegacijama požurujući priznavanje jugoslavenske države, jer bi mađarska politika mogla imati veliki utjecaj na južnoslavenske narode. Vladi u Beogradu je pak naglašavao da će bez međunarodnoga priznanja „jugoslavenska ideja“ doživjeti poraz, da će zemlje proizašle iz bivše Austro-Ugarske Monarhije biti obvezane na plaćanje ratne odštete, što će morati izvršiti Srbija kao pravna sljednica svih južnoslavenskih zemalja (Kardum 1986: 122, Krizman 1962: 272-274). Upozorio je vladu da bi u tom slučaju Hrvati i Slovenci Kraljevinu SHS doživljavali kao „proširenu Srbiju“ i ne bi se mogli identificirati s njom. Ovo pitanje je raspravljano unutar beogradskoga izaslanstva 25. travnja navečer, uoči potpisivanja mirovnoga ugovora s Njemačkom, koji je trebala potpisati Kraljevina Srbija. Premijer je prihvatio Trumbićevu argumentaciju, pa je zaključeno da potpisnica može biti isključivo Kraljevina SHS. S obzirom na to da se međunarodno priznanje više nije moglo odugovlačiti velike sile su unatoč protivljenju Italije pristale priznati jugoslavensku zajednicu. Velika Britanija je to učinila 1. lipnja, a Francuska pet dana kasnije. Potpisivanjem mirovnog ugovora u Versaillesu su to napravile i druge zemlje. Koliko god se Trumbiću žurilo s priznanjem i odobravao ga, toliko je ono bilo nepovoljno po Crnogorce, jer je njime de facto prihvaćena zakonitost odluka Podgoričke skupštine. Naposlijetku su 28. lipnja mirovni ugovor s Njemačkom u ime Kraljevine SHS potpisali Pašić, Trumbić i Vesnić. Slijedom međunarodnog priznanja beogradsko izaslanstvo je dobilo pravo i na četvrtoga člana u osobi Slovenca Ivana Žolgera. Kako je on ranije bio austro-ugarski ministar bez lisnice, Talijani su optužili beogradsku delegaciju da je pravna sljednica Austro-Ugarske. Članovi „jugoslavenske“ delegacije bili su još Srbin Mateja Bošković (srbijanski veleposlanik u Engleskoj 1914. – 1916.), Hrvat Josip Smodlaka i Slovenac Otokar Ribarž, koji su aktivno sudjelovali u njezinu radu, ali nisu imali ovlasti sudjelovanja na konferenciji (Mitrović 1969). Bošković je bio vrstan poznavalac crnogorskoga pitanja koje je Srbima bilo vrlo bitno, jer su Crnu Goru smatrali srpskom državom, Smodlaka i Trumbić su kao Splićani i pravaši svoje napore usmjerili na obranu Dalmacije i njeno priključivanje Kraljevini SHS, iako je Londonskim ugovorima obećana Italiji. Ribarž je pak bio stručnjak za Trst i Istru, pritom dakako zastupajući slovenske interese. Dakle, članovi delegacije su ponajprije zastupali nacionalne interese, uopće nisu bili međusobno usuglašeni. Tako su se Srbi radi svojih interesa, pozivali na strateške ciljeve i prirodne granice kao temelj državnog razgraničenja, što je pak bilo u suprotnosti s težnjama Hrvata i Slovenaca, koji su se naglašavali etnički princip. Srpsko

stajalište je išlo izravno u korist Talijana, koji su u pogledu „prava“ na istočnu obalu Jadranskoga mora navodili svoj strateški interes. Na tom tragu su zauzeli Dalmaciju i današnje crnogorsko primorje što nije toliko uznemirilo službeni Beograd, koliko njihovo zauzimanje za crnogorskoga kralja Nikolu I. Petrovića i isticanje da je uklanjanje crnogorske državnosti protuustavno (Krizman 1977: 12). U svjetlu naprijed navedenih činjenica valja promatrati držanje prema pitanju Bačke, Banata i Baranje, koje je prepušteno u ruke srpskom dijelu delegacije. Smodlaka je, doduše, kod američkih i britanskih članova lobirao za Dravski trokut kao gospodarsko i prirodno zaleđe Osijeka, ali Bačku i Banat ni on „nije dirao“.

Izaslanstvo Kraljevine SHS je u pogledu Bačke, Banata i Baranje naglašavalo etnički sastav stanovništva kao glavni element razgraničenja (Krstić-Mistričević 2019: 1021). Srbi su pravo na ovo područje željeli dokazati etnografskim, povijesnim i drugim podacima, pa su u Bajski trokut poslali beogradskoga profesora Jovana Cvijića kako bi dokazali da početkom 19. stoljeća na ovom području većinu činilo južnoslavensko pučanstvo. Cvijiću je bajski župnik Lajčo Budanović predao memorandum s molbom da se Bajski trokut s 26 tisuća Bunjevaca i Šokaca pripoji Kraljevini SHS, iako oni nisu bili većinsko stanovništvo. Smatrajući da prijeratni mađarski popisi stanovništva ne prikazuju stvarno stanje i broj slavenskoga pučanstva vlč. Lajčo Budanović je uz svesrdnu potporu Blaška Rajića, te svećenika Matića i Piukovića organizirao novi popis pučanstva pod okriljem Kršćanskog i narodnog



Slika 2. Mađarska prije i poslije Trianonskog mirovnog ugovora: razgraničenje u Bačkoj

udruženja. Kada je ono dovršeno župnik Budanović je Cvijiću osobno predao rezultate toga „popisa stanovništva“, kako bi ih prezentirao na Mirovnoj konferenciji u Parizu. Cvijić je za potrebe mirovne konferencije kao međunarodno priznati znanstvenik pripremio knjižicu „Severna granica južnih Slovena“. Osim toga je na mirovne pregovore u Pariz poslana i dvadesetpetočlanu delegaciju iz Bačke. U njoj su bila i dva Kačmarca Pavo Išpanović i Ferenc Snobl. Ovaj potonji je poslije ispričao da su se pregovori u Parizu vodili na engleskom i francuskom jeziku, pa oni nisu ništa razumjeli, nego su samo potpisali zapisnik o tomu da većinu stanovništva Bajskog trokuta čine južni Slaveni koji žele priključenje Kraljevini SHS. Na mirovnoj konferenciji u Parizu od 22. rujna do 3. listopada 1919. su od Bunjevaca uz vlč. Blaška Rajića bili još i Šime Rudić, Vaso Dolinka, Franjo Piuković, kao i Josip Velin iz Santova, Pajo Ištvanović iz Kačmara, Ivan Abramović iz Aljmaša, Josip Vuković-Đido iz Bikića, Petak Pekić iz Sentivana.

Poslije Trianonskog mirovnog ugovora i donošenja Vidovdanskog ustava vlč. Blaško Rajić se razočarao u Kraljevinu SHS te je osnovao i vodio Bunjevačko-šokačku, kasnije Vojvođansku stranku, a naposljetku je bio odani pristaša Hrvatske seljačke stranke. Sličan put nacionalne transformacije i identifikacije prošli su i drugi bački Bunjevci i Šokci.

O svojoj složenosti jugoslavenskoga pitanja, te o različitom shvaćanju državnosti zorno svjedoči i slučaj njemačke tužbe u svezu odlučivanja o tomu je li Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca nova država ili je samo pravna nasljednica Kraljevine Srbije. To bi značilo da je Srbija država kojoj su priključili bivše dijelove Habsburške Monarhije te je samo dopunila svoj naziv. Nijemci su od Beograda zatražili povrat imovine koja im je konfiscirana na području Kraljevine SHS, tvrdeći da su pravo na konfiskaciju njemačke imovine u vidu ratne štete, imale samo države koje su postojale prije rata. Njemačka je tvrdila da je Kraljevina SHS nova država, pa prema tomu, sukladno članku 243. i 297. Ugovora u Versaillesu nema ista prava kakva pripadaju drugim članicama Antante (Ivašković 2020: a, 73, 2020: b, 281). Dakle, države koje ranije nisu imale subjektivitet trebale su prema članku 297. mirovnog ugovora vratiti zaplijenjenu njemačku imovinu. Presudu u ovom predmetu donio je ad hoc mješoviti sud, koji je iznenađujuće zaključio da je njemačka tužba neosnovana, jer je Kraljevina SHS „stara“ država, što je bilo u skladu sa pravno-političkim stajalištem Srbije. Ova je presuda dovela do prijepora među jugoslavenskim pravnicima, gdje je naročito argumentirano i dosljedno diskutirao Ivan Žolgrer protiv stajališta da je Kraljevina SHS pravna sljednica Kraljevine Srbije.

Prva jugoslavenska zajednica bila je do tada nezabilježeni model države. Naime, sve uključene pokrajine zadržale su svoj upravno-pravni poredak i sudstvo, pa ih do donošenja Vidovdanskog ustava ništa nije povezivalo, osim krune, vlade i Privremenog narodnog predstavništva kao neke vrste zakonodavnog tijela. To je u praksi značilo da su u Sloveniji i Dalmaciji na snazi bili austrijski zakoni i od Austrije naslijeđeno sudstvo. U Hrvatskoj je važno autonomno hrvatsko pravo uz nadomjestak tzv. hrvatsko-ugarskoga prava, a sudili su Stol sedmorice, Banski stol i ostali povijesni hrvatski sudovi. U Vojvodini i Međimurju je važno mađarsko pravo i od Ugarske

naslijedeni sudski poredak. U Srbiji, današnjoj Sjevernoj Makedoniji i na Kosovu važno je pravo i pravni poredak Kraljevine Srbije, u Crnoj Gori pravo i sudski poredak Kraljevine Crne Gore. Naposljetku spomenimo da je temeljem mirovnoga ugovora Kraljevina SHS prihvatila da za muslimane u Bosni i Hercegovini, ali i u drugim dijelovima Balkana bude mjerodavno šerijatsko pravo i šerijatski sudovi u Sarajevu i Podgorici. Na zaštiti manjinskih i vjerskih prava muslimana naročito je inzistirala Austrija objašnjavajući to činjenicom što je islam hanefitskoga smjera bio priznata religija najprije u Austriji, zatim u Ugarskoj te naposljetku i u Hrvatskoj. Dakle, Beograd je jamčio poštovati pravni i sudski poredak jugoslavenskih muslimana.

Džihad fetva

Aneksija (1878.) i okupacija (1908.) Bosne i Hercegovine nije se svidjela muslimanima (današnjim Bošnjacima) koji su ostali vjerni sultanu. Kako bi pridobio njihovu lojalnost Franjo Josip I. je 17. veljače 1910. godine Ustavnim zakonom o ustavnoj uredbi dao Bosni i Hercegovini prvi Zemaljski ustav, koji je svečano proglašen u Sarajevu tri dana kasnije. Prvi saborski izbori održani su od 18. do 28. svibnja, a zatim je car i kralj osobno posjetio BiH. Želio je dokazati da Austro-Ugarska Monarhija jamči sva prava svim svojim građanima, pa je 1912. dekretom priznao hanefitski islam službenom vjerskom zajednicom u Austriji. Dvije godine kasnije nestao je svaki otpor muslimana prema Beču nakon što je Tursko carstvo postalo saveznikom Austro-Ugarske Monarhije. Osmansko carstvo je u studenom 1914. proglasilo džihad („sveti rat“) protiv sila Antante i njezinih saveznika. Džihad je proklamiralo najviše tijelo sunitskih muslimana u svijetu Mešihat u Istanbulu u pet fetava poznatih pod nazivom „Džihad fetva“ (*cihad-i ekber fetvasi*). Te su fetve predstavljene 11. studenoga 1914. unutar jedne ceremonije zatvorenoga tipa pred političkim, vojnim i vjerskim velikodostojnicima. Premda ih je (tek 23. studenoga) potpisao šejk-al islam, ipak ih nije osobno proglasio, nego ih je javno pročitao šerijatski pravnik i nadzornik fetvi Ali Haydar Efendi Arsebuk (koji ih je i pripremio) (Karčić 2012: 305). Objavljene su u glasilu Mešihata *Ceride-i ilmîye*. Potpisalo ih je 29 muslimanskih učenjaka i dobile su sultanovu sankciju klauzulom: „Ja sam naredio objavljivanje ove deklaracije, Mehmed Rešad.“ (Isto 307). Džihad fetvu je u Begovoj džamiji u Sarajevu u petak 11. prosinca 1914. pred tri tisuće vjernika, uključujući i vojnike proglasio reis-ul-ulema Džemaludin ef. Čaušević. On je pročitao poslanicu na turskom i bosanskom jeziku, a u svojem govoru je među inim kazao: „I danas ta naša monarhija vodi rat proti svojih neprijatelja, a ujedno protiv neprijatelja uzvišenog islama. Džihad i rat naše monarhije služi jednom te istom cilju pa nam je pružena prilika, da možemo pod slavnim i junačkim zastavama naše monarhije izvršiti i našu vjersku dužnost džihada. Boreći se za pobjedu naše monarhije, borimo se ujedno i za spas i sreću islama...“ (Isto 307, Duranović 2010: 197).

Reis ul-ulema je 28. veljače 1915. u odgovoru na obavijest Ratnog ministarstva o proglašenju džihada u vojnim postrojbama napisao: „Odlučio sam kao mulla svetih mjesta Mekke i Medine, reis-ul-ulema za Bosnu i Hercegovinu glasom ovlaštenja Šejhul-islama u Carigradu proglasiti Džihad (Sveti rat) muslim. (anskim) vojnicima

koji služe u hrabroj vojsci našeg premilostivog vladara Njegova Veličanstva cara i kralja Franje Josipa I.“ (Karčić 311).

Istaknuti bošnjački pravni povjesničar Fikret Karčić navodi kako je *Sarajevski list* u članku pod naslovom „Proglašenje svetog rata muslimanskim vojnicima budimpeštanskog garnizona“. 9. ožujka 1915. izvijestio o tomu kako je fetvu na „hrvatskom jeziku“ pročitao satnik Ibruljević, a vojni imam je „proučio dovu za pobjedu muslimana“, uz vojne poklike: „Živio sultan Mehmed, car i kralj Franjo Josip i car Vilim“ (Karčić 312).

S obzirom na to da je fetva za svakoga muslimana osobna obveza (farz-i ajn), proglašavanjem džihada pozvani su muslimani cijeloga svijeta na borbu na strani Osmanskoga carstva, Njemačke i Austro-Ugarske, a protiv sila Antante (Francuske, Engleske i Rusije) te Srbije i Crne Gore. Također je naloženo i muslimanima iz narečenih država neka se suzdrže od vojne službe u svojim državama, jer je svakomu od njih smrtni grijeh boriti se protiv turskih saveznika. No, pokazalo se kako sultanov vjerski autoritet nije baš velik, pa poziv na džihad nije polučio uspjeh, osim među bosansko-hercegovačkim muslimanima. Oni su odmah poslije usvajanja austrijskoga zakona, već u listopadu 1912. pisanim putem požurivali legalizaciju islamske vjeroispovijesti i u Ugarskoj (u kojoj su po popisu pučanstva iz 1910. živjela samo 553 muslimana, uglavnom austro-ugarskih vojnika stacioniranih u Mađarskoj. Njihovoj želji je udovoljeno u studenome 1915. godine, kada je ministar za vjerska pitanja i javnu prosvjetu Béla Jankovich uz kraljevu predsankciju, podnio zakonski prijedlog legalizacije islamske vjeroispovijesti. On se temeljio na austrijskome zakonu iz 1912., ali je donekle bio različit, jer je u Ugarskoj kraljevini postojao i specifični pravni institut zakonom prihvaćenih odnosno priznatih vjeroispovijesti. U obrazloženju zakona koji se sastoji od samo pet članaka spominju se vojni savez s Turskom, „turansko krvno srodstvo“, kao i nužnost priznavanja uloge „220 milijuna mohamedanaca“ u svjetskoj kulturnoj baštini (Szalai 2010: 595). Zakonski prijedlog je u Ugarskom saboru 12. siječnja 1916. predstavio Gyula Pekár, a u diskusiji je prvi govorio opat János Molnár, najistaknutiji predstavnik političkoga katolicizma. Istaknuo je kako Katolička narodna stranka dakako, ne može prihvatiti ovaj prijedlog, ali će ga vladajuća većina jamačno usvojiti, pa se stoga oni neće upuštati u detaljnu raspravu. Zak. članak o priznavanju islamske vjeroispovijesti broj XVII. iz 1916. usvojen je skoro jednoglasno, samo je opat Molnár glasovao protiv njega, a na snagu je stupio 30. ožujka 1916. Njime je islam u Ugarskoj postao „priznata“ vjera, ali nije uključen među „prihvaćene“ vjeroispovijesti. S obzirom na to da se islamsko pravo (napose bračno pravo – poliginija) nalazi u koliziji s mađarskim i crkvenim pravom, zato se nije išlo u postupak priznavanja (koji ne bi prošao), nego samo legaliziranja. Stoga muslimani nisu dobili pravo na zastupništvo, ubiranje crkvenih poreza, olakšano stjecanje nekretnina itd. Zakon u §. 2. izrijekom kaže kako „sljedbenici mohamedanske vjere prilikom preustroja u vjersku zajednicu“ ne moraju predočiti vjerska načela, moralna učenja i pravila bogoslužja odnosno drugih vjerskih obreda, niti će prilikom potvrđivanja ustrojbenih pravila svoje zajednice biti podvrgnuti naprijed

navedenome ispitivanju.¹ Razlika između austrijskoga i mađarskoga zakona je i u tome što je u Austriji legalizirana hanefitska škola kao „pravi“ islam, dok je mađarski zakon omogućio pripadnicima svih muslimanskih škola (hanefiti, hanbeliti, malikiti, džafiti) organiziranje u svoje vjerske zajednice. Poslije usvajanja mađarskoga zakona, u Hrvatskom saboru je zakon o priznavanju islama kao ravnopravne vjeroispovijesti na području Kraljevine Hrvatske donesen 27. travnja 1916. godine.

U potrazi za nacionalnim identitetom

Slučaj vlč. Blaška Rajića zorno svjedoči o iskušenjima bunjevačke zajednice na putu pronalaženja kolektivnog-nacionalnog identiteta. Dakle, osjećaja pripadnost grupi, društvu, naciji s kojom dijeli isti jezik, običaje, društvene norme i vrijednosti, ali i povijesno, vjersko, kulturološko iskustvo. Jer, čovjek se potvrđuje unutar određene socio-kulturne sredine koju prihvaća kao zajednicu. Da su Dalmatini-Bunjevci ostali u svojoj pradomovini Dalmaciji odnosno Bosni i Hercegovini, gdje se postupak formiranja nacija u najvećoj mjeri oslanjao na vjersku pripadnost, onda bi oni jamačno postali Hrvatima. Pravoslavci (uključujući i Vlahe) su postali Srbi, katolici (dakako i Vlasi) su se identificirali s hrvatstvom, a muslimani su prihvatili naziv Bošnjaci koji je pokrajinski upravitelj Benyámin Kállay namijenio kao grupni naziv za sve stanovnike Bosne i Hercegovine.

Bunjevci su svoj kolektivni (i nacionalni identitet) formirali sasvim drukčije, nego njihovi sunarodnjaci u pradomovini. Nastanivši se u južnoj Ugarskoj, prvo su se izborili da se prvotni službeni naziv „katolički Raci“ početkom 18. stojeća zamijeni nazivom „Dalmatin“, a njihov jezik je uvijek zvan jedino i isključivo „dalmatinskim“. Općepoznato je kako je svjetski poznati polihistor Faust Vrančić u svom monumentalnom uratku *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae et Ungaricae* (Venecija, 1595), među pet najznačajnijih jezika na svijetu, uz latinski, talijanski i njemački uvrstio još i dalmatinski te mađarski. U prilogu Rječnika nalazi se i „Popis dalmatinskih riječi koje su Mađari prihvatili“ (*Vocabula Dalmatica quae Ungari sibi usurparunt*). Spomenuti rječnik izvršio je golem utjecaj na hrvatski i mađarski pravopis, pa su tako Mađari prihvatili Vrančićeve prijedloge za uporabu slova *ly* (izgovara se „j“), *ny* („nj“), *sz* („s“ i „c“).

Neprijeporno je kako su se zagovaranjem imena Dalmatin, unatoč jezičnim sličnostima, distancirali od pravoslavnih Srba. Naime, tada je još vjerska pripadnost bila najvažniji element kolektivne pripadnosti. Jezik i nacija će to postati puno kasnije. Treba imati na umu da je nastavni i službeni jezik tada bio latinski, da su se kontakti s bečkim dvorom odvijali na njemačkom, a da je jezik diplomacije bio francuski. No, nakon francuske revolucije poraslo je značenje nacionalnog jezika i nacionalnosti. Nacionalna identifikacija zatekla je Dalmatine nespremne. Njihova

¹ 1916. évi XVII. törvény a kisközlemények kiadásáról. <https://net.jogtar.hu/ezet-ev-torveny?docid=91600017-TV&searchUrl=/ezet-ev-torvenyeci%3Fpagenum%3D38> (pristupljeno: 14. kolovoza 2018.).

pradomovina Bosna i Hercegovina izgubile je pravo na ime i bila je podijeljena na sandžake, a Dalmacija je nakon propasti Mletačke republike (1797.) postala dijelom Napoleonovih Ilirskih pokrajina. Tada se i u južnoj Ugarskoj proširilo ime Ilir, Ilirija, Ilirci, s kojim su se identificirali i drugi ovdašnji južni Slaveni. Međutim, Napoleonovim porazom nestala je Ilirija, a Dalmacija je de facto postala austrijska pokrajina. De iure su Hrvati i Mađari i dalje izražavali pretenzije na jadransku obalu koju je međutim, bečki dvor čvrsto držao u svojim rukama. Tridesetih godina 19. stoljeća nastao je Ilirski pokret (hrvatski narodni preporod) koji je doskora dobio izuzetno protumađarski karakter, pa je ilirsko ime postalo nepoželjno. Identificirati se s njima značilo je konfrontaciju s Mađarima. Tako je biskup Ivan Antunović ponovo popularizirao bunjevačko ime. Ovaj naziv je postojao i ranije, ali je vjerojatno imao pejorativno značenje. Više dokaza upućuje na to da su Bunjevci uglavnom bili izbjeglice iz Bosne i Hercegovine koji su živjeli u bunjama (zemunicama). Na primjer u Segedinu su ti siromašniji članovi društva prihvatili „otmjeniji“ naziv Dalmatini i utopili se u zajednicu s bogatim dubrovačkim trgovcima i obrtnicima. Autor monografije o Subotici István Iványi je zabilježio da su se još i u 19. stoljeću Subotičani ponosili dalmatinskim imenom, dok su bunjevačko smatrali „paorskim“ nazivom. Biskup Antunović je, međutim, uočavajući da se njegov narod asimilira dočim dopijeva u više društvene krugove, inzistirao na bunjevačkom nazivlju. Samo što taj naziv više nije imao pejorativne konotacije, jer su i Mađari prihvatili tvrdnju da ta etnička zajednica potječe iz okolice rijeke Bune (nisu se osvrtni na kritike da je teško zamislivo da nekoliko stotina tisuća ljudi potječe s toliko maloga područja) i da su odatle dobili ime. Tako su nakon što su bili katolički Raci, Dalmatini i Iliri naposljetku postali Bunjevci. Za razliku od Slovaka, Rumunja, Srba ili Nijemaca koji su bili nezadovoljni svojim statusom i manjinskim pravima, Bunjevce i Šokce su Mađari doživljavali kao svoje lojalne građane. Čak su im oprostili i ponašanje tijekom srpske okupacije (1918. – 1921.) uz obrazloženje da su ih „Srbi zaveli“. No, kada su se tijekom i poslije Drugoga svjetskoga rata ponovno obratili Beogradu sa željom da se Bajski trokut priključi Jugoslaviji, onda su ih mađarske vlasti proglasile Titu odanim neprijateljskim elementima. Zbog toga su mnogi optirali za Jugoslavije. Primjerice u pogranično selo Kolut doselile su obitelji Balatinac, Jelić, Kubatov, Velin itd.

U Kraljevini SHS se naziv Jugoslaven činio kao najbolja nacionalna odrednica za pripadnike te zajednice. Istraživajući njihovo podrijetlo, jezik (novoshtokavsku ikavicu), običaje, uzimajući u obzir i katoličku vjeroispovijest itd. Jovan Cvijić ih je primjerice znao nazivati i Srbo-Hrvatima. U socijalističkoj Jugoslaviji katoličko svećenstvo jačalo je kod vjernika hrvatsku nacionalnu svijest i naziv jezika. Međutim, Novosadski književni dogovor prihvatio je srpsko-hrvatski naziv jezika, te je ekavski izgovor postao službena varijanta toga jezika u Srbiji. Ipak se ikavica očuvala do danas među Bunjencima, bez obzira na njihovu nacionalnu pripadnost. Naime, nestankom Jugoslavije nestalo je i Jugoslavena, pa se bunjevačko pitanje, koje se u drugoj polovici 20. stoljeća činilo riješenim, opet pojavilo. Kako smo spomenuli nacionalni identitet je osjećaj pripadnosti zajednici s kojom se svaki čovjek identificira, pa je stoga u konačnici on odabir svakoga pojedinca.

Rat brojkama

Trianonskim mirovnim ugovorom od 4. lipnja 1920. Mađarska je izgubila skoro cijeli Banat, najveći dio Bačko-bodroške županije (područje između Dunava i Tise), Dravski trokut (hrvatsku Baranju, između Dunava i Drave), Međimurje (južni dio Zalske županije između Drave i Mure) i Prekmurje (sjeverno od Mure). Dok su u Međimurju Hrvati, a u Prekmurju Slovenci činili golemu većinu, dotle su u Bačkoj Mađari imali relativnu većinu, u Banatu Srbi, dok su u južnoj Baranji u podjednakom broju bili Mađari, Nijemci i južni Slaveni.

Bačka kao povijesno područje između Dunava i Tise prostire se na području od 10.281 km². Sjeverna granica nekadašnje Bačko-bodroške županije prolazila je crtom Baja-Jankovac-Kelebija-Martonoš. Razgraničenjem 1920. godine Kraljevini SHS pripalo je 8.653 km² i 1,1 milijun stanovnika, a Mađarskoj je ostalo 1628 km². Dok je još po Austro-Ugarskoj i Hrvatsko-Ugarskoj nagodbi utvrđena neupitna prirodna granica koju čine Dunav i Drava, povlačenje sjeverne granice Kraljevine SHS bilo je ponajviše motivirano željom za uključivanjem Subotice u Kraljevinu SHS. Beogradskoj diplomaciji je osim grada trebala i željeznička mreža koja je Bačku (Suboticu) povezivala s Hrvatskom i Bosnom i Hercegovinom pravcem Subotica-Sombor-Bogojevo-Vinkovci-Brod na Savi. Preko Save je uskotračna pruga vodila do Sarajeva, Mostara i do Jadranskog mora. Povlačenje granice Kraljevine SHS toliko daleko na sjever značilo je da je u sastav južnoslavenske države uključeno oko tristo tisuća etničkih Mađara koji su živjeli u subotičkom okruženju.² Sva mjesta oko Subotice bila su naseljena većinski mađarskim stanovništvom, pa su Mađari tvrdili da ni etnički, ni zemljopisni, ni gospodarski razlozi ne opravdavaju odcjepljenje ovoga teritorija. Beogradska delegacija je međutim, isticala da se pripojenjem tih područja osiguravaju strateški ciljevi i bolja vojna obrana Beograda.

Mađarska je s velikim žaljenjem primila na znanje da se ne uzimaju u obzir činjenice kako Vojvodinu Dunav odvaja od Srbije, te ju čini prirodnim dijelom mađarske ravnice (Alföld), nego da se unatoč tomu odsijeca od Budimpešte kao gospodarskog i društvenog središta i stavlja pod upravu Beograda. Dakako, svoje pretenzije su obje strane željele dokazati brojkama. Po mađarskom popisu pučanstva iz 1910. na teritoriju pripojenom Kraljevini SHS živjelo je 1 545 662 duša, od kojih 471 601 Mađara, oko 303 tisuće Nijemaca, 91 tisuća Hrvata (uključujući i Bunjevce), 76 tisuća Rumunja, 46 tisuća Slovaka, skoro 11 tisuća Rusina i 145 tisuća ostalih. Dakle, bilo je skoro milijun pripadnika neslavenskih naroda i tek 382 tisuća Srba (28 % stanovništva). Beogradska delegacija je međutim, Srbima pridodala ne samo Hrvate, nego i Slovake i Rusine računajući ih kao južne Slavene, kojih je tako bilo oko 530 tisuća, dakle više nego Mađara.

Banat je povijesno područje između Bačke i Sedmogradske (Erdelja) koje se prostire od Dunava na jugu, Tise na zapadu, Moriša na sjeveru i do južnih Karpatu i rijeke Tamiš i Črna na istoku. Površina mu je bila 28.469 km² i imao je 1910. godine 2,4

² Vidi: Vajdasági Magyar Digitális Adattár. A délvideki elcsatolt magyarság néprajzi-települési viszonyai 07_a_delvideki_elcsatolt_magyarsag_neprajzi-telepulesi_viszonyai.pdf (vmmi.org). str. 52.

milijuna stanovnika. Od Mađarske su odcijepljene bivše županije: Torontal, Temišvar i Krašo-severinska. Najveći dio povijesnoga Banata, tzv. Istočni Banat (18 945 km²) pripao je Rumunjskoj, tzv. Zapadni Banat (9.307 km²) pripojen je Kraljevini SHS, a Mađarskoj je ostalo samo 217 km² prostora na crti od državne granice sa Srbijom (Đala) do Segedina (uključujući i Novi Segedin). Na području pripojenom Kraljevini SHS je 1910. živjelo 593 178 stanovnika. Od 181 općine u 72 su većinu činili Srbi (i Hrvati), u 42 Nijemci, u 33 Mađari, u 28 Rumunji, u pet Slovaci te u jednoj Česi.

Mađarski autori izražavaju skepsu prema popisu stanovništva Kraljevine SHS 1921. godine. Naime, tada je još Srbija pod okupacijom držala Pečuh, Baju, Baranju i dio Šomođske županije, a popisana su i naselja u subotičkom ataru (Tompá, Kelebia, Gornja Čikerija) koja su ostala u sastavu Mađarske. Pod općinom Horgoš su te godine popisane pustare u okolini Novog Segedina, pa je granično selo umjesto osam tisuća stanovnika, te godine „imalo” osamnaest tisuća. No, kako popis nije rađen na temelju nacionalnosti, nego materinskog jezika i vjerske pripadnosti, zbog toga možemo samo okvirno zaključiti nacionalni sastav. Vojvodina je imala ukupno 1 346 527 stanovnika od kojih je 693 751 (51,5 %) bilo rimokatoličke, a 473 112 (35,1 %) pravoslavne vjeroispovijesti, dok su ostali bili protestanti i pripadnici drugih konfesija. Među pravoslavcima je bilo 69 530 Rumunja, što znači da je Srba bilo 403 tisuće (oko 30 posto).

Razgraničenje u Bačkoj

Kraljevini SHS pripalo je 8653 km² Bačke sa 718.550 stanovnika (1910.), te naselje Horgoš iz Čongradske županije. Između dva svjetska rata Bačka je imala 110 općina. U njih 38 su Nijemci činili većinsko stanovništvo, u 33 Srbi i Hrvati, u 30 Mađari, u sedam Slovaci, u dvije Rusini.

Već smo spomenuli razloge zbog kojih je Subotica „morala” pripasti Kraljevini SHS. Uz nju su pripojena i brojna mađarska sela, dok su neke bivše subotičke pustare i prirodno zaleđe s bunjevačko-hrvatskim pučanstvom ostala u Mađarskoj. Pritom se gdjekad zamjera beogradskom izaslanstvu da je bilo voljno Mađarima prepustiti Bajski trokut, što ne odgovara istini, jer brojni dokumenti upućuju upravo na suprotno. Ipak je tijekom stalnih korekcija granica srpska strana pomjerala demarkacijsku crtu, pa je okupirala i područja koja joj nisu pripadala. Kod bivše subotičke pustare Tompe potisnuli su granicu 6-8 kilometara sjevernije od dogovorene, a zatim su u Parizu pokušali dobiti potvrdu za osvojeno područje. Radi toga cilja su Vijeću četvorice uputili jednu mjesnu delegaciju. Kako su pritužbe stizale sa svih strana, naposljetku je doneseno kompromisno rješenje, pa su tako zapadno od Dunava prihvaćene američko-britanske korekcije, a na istoku francuske. Naposljetku su 23 sjevernobačka naselja ipak ostala u Mađarskoj. Među njima su Tompa, Čikerija i Kelebija koje su nakon Trianona doživjele pravi procvat.

Kaćmar – dalmatinsko selo

Selo Kaćmar se prvi put spominje 1388. godine kada su ga naselili Mađari, a pretpostavlja se i Kumani. Uslijed turskih provala u napustošene krajeve somborske nahije s juga su se doselili Raci. Za vrijeme rata s Turcima (1716-18.) Srbi su pobjegli u Suboticu. Od tada su mještani uglavnom „katolički Bunjevci“, u stvari Dalmatini, koji su 1736. godine podigli crkvu u selu. Iako danas gotovo svi govore o njihovu „bunjevačkom“ podrijetlu, u sačuvanim starim ispravama se za njih koristio isključivo naziv „Dalmatini“ kao službeni, dakle je ime Bunjevac udomaćeno tek kasnije. (FEHÉR). Dalmatini su mjesto na kojemu je izvorno nastalo naselje prozvali „Crkvište“ (to je uzvisina na kojoj je podignuta crkva). Duhovnu skrb nad mještanima obavljali su franjevci iz Baje. Najstariji pečat komorskog posjeda potječe iz 1744. i na njemu je hrvatski natpis „Selo Kagmar“. U razdoblju od 1720. do 1730. brojni su Bunjevci doselili iz Subotice, među inima i Latinovići. Kasnije su došli i Nijemci, pa su oni i Dalmatini činili glavninu stanovništva. U selu su franjevci iz Baje već 1690. održavali nastavu, a od 1731. i Božju službu. Latinovići su 1742. postali vlasnici komorskoga posjeda i dobili pridjevka Kaćmarski. Samostalnu župu je mjesto dobilo 1748., a 1809. su Latinovići podigli zidanu crkvu.

U selu su matične knjige vjenčanih vođene od 1747. do 1800-ig, kada je sklopljeno ukupno 758 brakova. Matične knjige nedvojbeno govore o tomu da je ovdašnje stanovništvo bilo iz Dalmacije. Upravitelj crkve (Rector Ecclesiae) bio je Nikola Postorčić (vjerojatno Pastorčić). To znači da u selu nije bio imenovan župnik, što se često događalo kod naselja u kojima su prije toga djelovali redovnici. Rektor je u dva slučaja dao neuobičajeno opsežan opis sklapanja braka. U jednom od njih je ženik jamačno bio svećenikov srodnik, što upućuje na to da je i Pastorčić bio podrijetlom iz Dalmacije.

Prvi brak upisan u matične knjige s nadnevkom 17. studenoga 1748. svjedoči da su pred „rektorom“ crkve Svetog Jakova Nikolom Postorčićem (Pastorčićem) brak sklopili „Hrvat Toma Spaijić iz Kaćmara i Magdalena, kći mještanina Mihaela Czinoera rođenog u Ogulinu u Dalmaciji“. Kumovi su im Josip Išpanjević i Josip Blesić.³ Dvije godine kasnije je Nikola Postorčić obavio obred vjenčanja Marka Postorčića podrijetlom iz Bribira u Dalmaciji.⁴

³ Die 17 novembris, Denuntiationibus tribus continui diebus festivis inter Missa Parochialia solemnia: Et nulloqve impedimento detecto, Ego Nicollaus Postorsics, Rectur huius Ecclesiae Parovhialis SJacobi in Katymár, Juvenum Toman Spaijich incolam Katymariensem natione krovatum ex dergne et virginem Magdalenam ex Dalmatia loco Cgulin natam Michaelis Czinoeri incolae loci filiam in Ecclesia S. Jacobi interrogavi, eorumqve matuo consensu habito testibus Josepho Ispanjevich et Josepho Blessich incolis Katymariensibus ex Ritu S. Matris Ecclesiae in Missa celebratione benedixi.

⁴ Die 8-va Novembris, Denuntiationibus tribus continuis diebus festivis inter Missae Parochhialis Solemnia nulloqve impedimento legitimo detecto, Ego Nicoalus Postorsich Rector huius Eccleae

Istraživač zavičajne povijesti István Fekete zabilježio je da su se čak u 626 slučajeva (82,5 %) Bunjevci međusobno ženili, u 59 slučajeva je jedan od supružnika bio Mađar ili Mađarica, a samo u sedam slučajeva je sklopljen brak između Bunjevaca i Nijemaca. Kaćmarci su se uglavnom ženili s mještankama (354, 46,7 %), ali je ipak više od polovice brakova sklopljeno sa stanovnicima susjednih naselja: Bački Aljmaš (70), Gara (64), Subotica (37), Bačbokod (30), Baja (28), Sombor, Nemešmilitić, Vaškut (24), Čavolj (23), Bajmok (19), Sentivan (17), Čonoplja (13) itd.

Okružni školski nadzornik Mate Rudić dao je u selu ustrojiti pučku školu. Katoličku školu na njemačkom i „dalmatinskom jeziku“ 1890-ih je godina polazilo skoro 700 učenika. Učitelj Mihalj Mandić (Mándity Mihály) pokrenuo je 1884. bunjevački list *Neven*, a iste godine je na blagdan Uznesenja Blažene Djevice Marije od javnih priloga sagrađena kapela kod izvora „Vodica“. To je od tada mjesto hodočašćenja i jedna od najvećih znamenitosti mjesta. Obnovili su ga mjesni Hrvati počevši od 1990. godine. Potkraj 19. stoljeća je i u Kaćmaru naziv Dalmatin zamijenjen s imenom Bunjevac. Po popisu iz 1900. u selu je bilo 850 kuća i 4 645 stanovnika. Po materinskom jeziku bilo je 2562 Nijemaca, 1689 Bunjevaca, 368 Mađara, 17 Srba, 5 Hrvata i 4 Slovaka. Osim rimokatolika bilo je 75 izraelita i 17 pravoslavaca. Za hrvatsku kulturu je Kaćmar poseban po tomu što odatle potječe obitelj poznatoga hrvatskoga pjesnika i književnika Antuna Gustava Matoša. Iako su Matoševi podrijetlom iz Rame, u Kaćmar su se doselili iz okolice Sinja. Pjesnikov djed Grgur Matoš bio je oženjen s Kaćmarkom Erzsébeth Orovecz i u tom braku im se rodio August Matoš, pjesnikov otac. On je kao učitelj službovao u Našicama gdje se vjenčao s mještankom Marijom Schams. Kasnije je premješten u Tovarnik gdje je rođen velikan hrvatske književnosti A. G. Matoš. No, samo koju godinu kasnije obitelj se preselila u Zagreb, pa je Matoš za sebe govorio: „Ja sam dakle Bunjevac porijeklom, Srijemac rodom, a Zagrepčanin odgojem.“

Poslije završetka Prvoga svjetskoga rata srpska vojska je zaposjela cijelo područje do crte Baja-Čavolj-Gornji Sentivan-Bački Aljmaš-Čikerija. Dočekana je različito. U Kaćmaru je bilo i nezadovoljnika, ali je zabilježen i slučaj mještanina Bunjevca, koji je sa srpskim vojnikom na „crkvištu“ zaplesao kolo. Srpska vlast je smijenila sve dužnosnike, te je umjesto Józsefa Puhla za kaćmarskoga suca postavljen Pavo Ispanović. Nezadovoljnike su kažnjavali batinanjem (najmanja kazna je bila 25 udaraca).

Povlačenje granične crte u pojedinačnim slučajevima moralo se korigirati. Tako je primjerice 130 jutara veliki salaš Józsefa Puhla, sina kaćmarskoga suca pripao Kraljevini SHS, a bunar je ostao na mađarskoj strani. Stoga su stanovnici salaša po vodu mogli ići samo uz pograničnu dozvolu. Ovo stanje je jedno posebno povjerenstvo preispitalo te je odlučilo da se salaš sa 130 jutara zemlje vrati Mađarskoj. Na to su srpski graničari zaprijetili da će zapaliti cijeli salaš. Do toga ipak nije došlo, nego je Trianonskim mirovnim ugovorom od 4. lipnja 1920. granična crta povučena tri

Parochialis S. Jacobi Apostoli in Katijmar. Marcum Postorcich juvenem oriundum ex Dalmatia loco Bribir, nunc incolam Katymariensem in Ecclesia interrogavi, eorumque mutuo consensu habito solemniter verba de Prezenti Matriomnia Conjunxi, Praesentibus postea actis ex Ritu S. Matris Ecclesiae in Missa celebratione benedixi.

kilometra južno od sela. S obzirom da jer nemali broj kačmarskih Bunjevaca i Srba surađivao s okupacijskim snagama, stoga je razumljivo da su se prije ulaska mađarske vojske u selo 20. kolovoza 1921. kačmarski Srbi preselili u Bajmak, a otišli su i mnogi Bunjevci.

Kačmarci, ali i drugi južni Slaveni iz Bajskog trokuta opet su 1945. agitirali za pripajanje socijalističkoj Jugoslaviji. No i taj plan im je propao, pa su u Mađarskoj dugo godina snosili posljedice svojih političkih aktivnosti.

Tompa

Od dvanaest nekadašnjih subotičkih pustara (Čantavir, Verušić, Tompa, Ludaš, Zobnatica, Žednik, Vantelek, Đurđin, Bajmak, Tavankut, Šebešić i Kelebija) dvije su ostale unutar granica Mađarske i potpuno su se odvojile od Subotice. To su Tompa i Kelebija kojima se poslije Trianona priključila i Čikerija. Tompa je najviše profitirala, jer je od nekadašnje pustare postala grad i središte okolnih pustara i sela. O njezinoj povijesti sačuvano je malo izvornih dokumenata. Među njima važnu ulogu ima rukopis „Historia Domus, a Tompai r. Kath. Kapisztrán Szent János plébánia történetéből“ (Historia Domus o povijesti rimokatoličke župe Svetog Ivana Kapistrana u Tompi), koji je obradio istraživač zavičajne povijesti Miklós Miskolczy u svojoj monografiji o Tompi (Miskolczy 2006). Autor napominje da su domaćini stanovnici bili „Raci i Bunjevci ili kako su ih tada zvali katolički Raci“, koji su se međutim „uvijek razlikovali od Raca“. Miskolczy ističe da su naziv Bunjevac dobili u Mađarskoj, a da su se u pradomovini „nazivali Dalmatini“. Taj im je naziv dan „na sjevernom Balkanu i u Mađarskoj“, a oni su ga prihvatili „ne nalazeći u njemu ništa pejorativno“. Obrazlaže da je vjerska pripadnost onaj segment zbog kojega su ovim katolicima toliko srcu prirasli Habsburgovci i katolički Mađari, ali ne i pravoslavni Srbi, iako su jezično srodni.

Povijest pustare Tompa (Tompapuszta) pokazuje veliku bunjevačku prisutnost. Pustara je imala više dijelova (járás), kao što su bili Stipićevo (Sztipicsjárás), Skenderovo (Szkenderjárás), Kerjanskijev (Kerjanszki járás) dio, zatim Radanovac, a čak je i sjeverni dio Palića svojedobno bio dio pustare Tompa. Prvu državnu matičnu knjigu naselje je dobilo 1908. godine te se od tada kao mjesto rođenja mještana više nije navodila Subotica, nego „Szabadka-Tompapuszta“. Svakako je vrijedno zabilježiti kako su željezničku stanicu u pustari Tompi nazivali „Kelebija“, po majuru feudalnog gospodara u Gornjoj Kelebiji.

O srpskoj okupaciji su mještani imali izuzetno negativno mišljenje, te su željno iščekivali oslobođenje. Novine Helyi Értesítő koje su izlazile u Kiskunhalasu od lipnja 1921. su svakodnevno izvještavale o tomu kako se približava ukidanje demarkacijske crte i povratak 22 općine i grada Baje. Spominjani su 10. srpnja, a zatim 10. kolovoza kao „sigurni datumi“, a povlačenje srpske vojske palo je na veliki nacionalni blagdan Svetog Stjepana kralja u subotu 20. kolovoza 1921. U trenutku dokidanja demarkacijske crte pred Tompu je stigla mađarska vojna postrojba pod zapovjedništvom satnika Aryja sa zadaćom preuzimanja nadzora nad uspostavljenom granicom. No, u tomu ih je spriječilo srpsko konjaništvo, a satnik se nije usudio upustiti u

oružani sukob, nego je primio na znanje graničnu crtu koju je „odredio“ subotički veliki župan Paja Dobanovački. Zaprijetio je da će u Parizu uložiti prigovor, na što su se srpski vojnici samo ironično nasmijali. Doista je uložen prigovor, ali je odbor za utvrđivanje granice ipak prihvatio nasilno nametnutu graničnu crtu. S obzirom da je ovakvih slučajeva bilo više uzduž granice, slijedom toga je razumljivo veliko narodno veselje koje je zavlдалo u Tompi nakon odlaska okupacijske vojske. Slične proslave održane su i u drugim naseljima Bajskog trokuta. U Baji je 24. kolovoza održana misa zahvalnica s te Deumom koju je predvodio kalački nadbiskup Balázs L. Várady.

Poslije Prvoga i Drugoga svjetskog rata Tompa se nastavila razvijati te je 2004. godine postala grad.

Kelebija

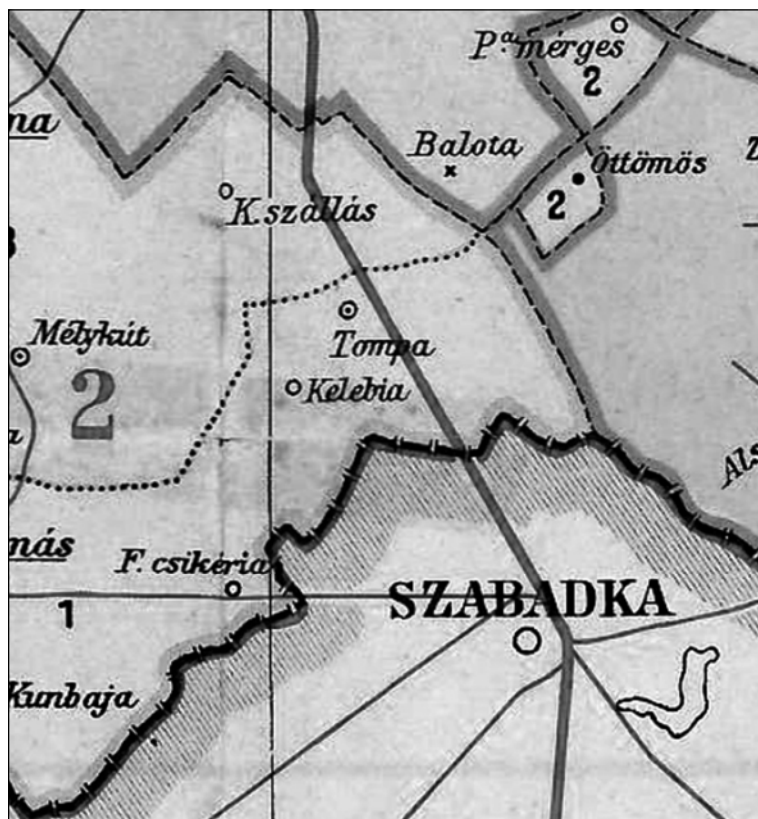
Naselje Kelebija, udaljeno 12 kilometara od Subotice, često nazivaju „Djetetom Trianona“. Gornja Kelebija je naime, svojedobno bila jedna od subotičkih pustara. Trianonskim ugovorom je zajedno s Tompom i Čikerijom odvojena od Subotice i ostala je u sastavu Mađarske. Srpska okupacija je imala vrlo negativan odjek među mađarskim pučanstvom. O samomu dolasku srpske vojske *Bácskai Hírlap* je pisao afirmativno nastojeći umiriti građanstvo (Végső 2021). No, dvije godine okupacije iscrpile su mještane koji su sve teže podnosili postojeće stanje. Naposljetku je izaslanstvo mirovne konferencije na licu mjesta utvrdilo granicu koja se nalazila oko „1500 metara istočno od željezničke postaje u Čikeriji (na pruži Subotica-Bački Aljmaš) i oko tri kilometra južno od postaje Kelebia na pruži Subotica-Kiskunhalas, nadalje sjeverno od Horgoša i južno od Röszeszentmihályteleka“ (članak 27. mirovnog ugovora). Na području između Čikerije i Kelebije te ispod Tompe granica je revidirana na štetu mađarske strane, ali su ipak Tompa, Čikerija i Kelebija ostale Mađarskoj. Srpska vojska je selo napustila 20. kolovoza 1921. U Gornjoj Bačkoj se do 1945. ovaj dan (inače blagdan Svetog Stjepana, utemeljitelja Mađarskog Kraljevstva) slavio i kao „dan oslobođenja“. Na prvu godišnjicu odlaska srpske vojske, novine su izvještavale da stanovnici Tompe, Kelebije i Gornje Čikerije uz pokroviteljstvo baruna Endrea Podmanitzkyja kod mlina u Tompi 1922. organiziraju veliko narodno veselje „u povodu godišnjice oslobođenja od srpskoga jarma“ (Kiskunhalas Helyi Értésítője, 16. kolovoza 1922., 3. str.).

Definiranje konačne granice omogućilo je da od 1. listopada iste godine nadzor granice od mađarske žandarmerije preuzme carinska služba. Željeznička pruga Beograd-Budimpešta povećala je značenje željezničke postaje u Kelebiji, jer je dugo vremena to bila jedina granična željeznička postaja između Mađarske i Kraljevine SHS na kojoj se odvijao putnički i teretni promet. U povjesnici naselja stoji da je za blagdan Svetoga Stjepana ovdje stao i slavni Orient Express. Kelebija je 1924. postala granična općina, a 1930. se udvostručio broj stanovnika, te je 1941. narastao na 4100 duša. Između dva svjetska rata je podignuta crkva, općinska škola, poštanski ured, liječnička ordinacija. Donja Kelebija koja je se nalazi na vojvođanskoj strani postala je organizirano naselje tek 1937. a službeni granični prijelaz 1978. godine (Végső 2021).

Čikerija

Strateški cilj Beograda ostvaren odvajanjem Subotice bio je i taj što je granica povučena kod Čikerije, čime je prekinuta željeznička pruga Szeged-Subotica-Baja i onemogućena je tada vrlo važna povezanost željeznicom. Pruga na crti Subotica-Baja prolazila je kroz naselje do šezdesetih godina 20. stoljeća kada je ukinuta. Mađarski dio Čikerije (Csikéria), nastao je dakle, kao posljedica Trianona, budući da je odvojena od Subotice. Samostalno mjesto postalo je 1924. Ime je dobilo po rukavcu („ér“) Čik (Csík-ér) koji se preko pustara Šebešić i Verušić ulijevalo u Tisu. Neki pak tvrde da su domaći južni Slaveni Kelebiju i zapadni dio Šebešića nazivali donjom i gornjom Čikerijom po nekadašnjem rukavcu Čik koji je u dva toka vodio jugoistočno od pustare Šebešić preko Verušića i Čantavira, te se u Petrovom selu ulijevao u Tisu.

S obzirom da su nekadašnje subotičko zemljište naslijedile Kelebija, Tompa i Čikerija, među njima su se desetljećima vodili sporovi u vezi podjele toga zemljišta. Najveći dio je pripao Tompi, pa su Čikerija i Kelebija (ovoj potonjoj je pripalo 29 % zemljišta) bile nezadovoljne zbog toga. S obzirom da je u crkvenom pogledu



Slika 3. Kelebija, Tompa i Čikerija na zemljovidu Trianonske Mađarske 1920. godine (hungaricana.hu)

Čikerija pod nazivom „Gornja Čikerija“ pripadala subotičkoj župi Svete Terezije, stoga je naselje 1921. dobilo rimokatoličku župu, a naredne godine su se počele voditi matične knjige. Crkva u čast Svetog Stjepana kralja podignuta je u razdoblju od 1927. do 1929. godine, te ju je 2. lipnja 1929. posvetio kalački nadbiskup grof Gyula Zichy. Tijekom stogodišnjega razvoja nekadašnja pustara danas je selo s blizu tisuću stanovnika.

„Nova Subotica“

Mađarskoj je od golemoga subotičkoga atara pripalo samo 28.329 katastarskih jutara i tamo živućih 12-13 tisuća stanovnika. Još je nepovoljnije bilo to, što se na tom području u upravnom pogledu nije moglo govoriti čak ni o općini, nego samo o tri veća središta ovdašnjih pustara. Na prostoru Tompe, Kelebije, Čikerije i drugih pustara bilo je „oko“ 18 pustaraških škola (u nekima je bilo samo par djece, pa ostaje upitno što se smatralo školom). Saborski zastupnik barun Endre Podmaniczky i vladin povjerenik dr. Gyula Kizsel pozvali su 5. rujna 1921. nekadašnje subotičke veleposjednike na sastanak u dvorac obitelji Redl u Tompi. Cilj im je bio da od tri salaška središta stvore naselje Nova Subotica (Újszabadka). Na prvoj skupštinskoj sjednici održanoj 18. rujna 1921. proglašeno je osnivanje Nove Subotice te je ustoličen veliki župan dr. Dezső Kovačević, a za gradonačelnika je izabran Kálmán Baláspiri. On je svojedobno bio glavni revizor u „pravoj“ Subotici. O planiranom osnivanju grada je već spomenuti list „Halasi Értesítő“ izvijestio 14. rujna. Autor članka navodi da će se na oslobođenim područjima zadržati mađarski zakonski i upravni ustroj sa središtem u Tompi. Tamo će biti ured gradonačelnika i druga tijela vlasti. „Ova mađarska Subotica imat će mađarsko rukovodstvo i utjecat će na Suboticu koja je u srcu čisto mađarska i jedva čeka da se oslobodi od srpskoga terora. Bit će još slavlja na svijetu. Proslave mađarske Velike Subotice“ – piše list. Naravno, ovaj umjetno stvoreni grad nije uopće stvarno funkcionirao, a nije uživao ni potporu mađarske vlade, pa je ubrzo ukinut. Budimpešta je, naime, smatrala da u subotičkom okruženju, na mađarskoj strani treba stvoriti dva središta: Tompu-Kelebiju i Gornju Čikeriju. Naposljetku su na temelju 10. § Zakonskog članka broj XXXV. iz 1923. godine ipak stvorena tri naselja koja su uključena u Bačko-bodrošku županiju. No, naziv „Nova Subotica“ ostao je i dalje u opticaju, pa su ga tako stanovnici Kelebije 1926. pokušali bezuspješno prisvojiti. Prethodno su na sjednici zastupničkog tijela 12. prosinca 1924. inicirali promjene bunjevačkih naziva javnih površina (što je kasnije desetljećima bilo predmetom prijepora) te prihvaćanje naziva Nova Subotica za ime sela. Spor oko ovoga naziva nestao je 1928. kada su mještani Tompe odlučili zadržati izvorni naziv mjesta, odričući se imena „Nova Subotica“, pa je ona ostala samo jedna kratka i raritetna epizoda u povijesti Bačke. Međutim, 1921-1922. se ozbiljno računalo da će u Mađarskoj postojati grad toga imena. Tompa je naime, od 21. kolovoza 1921. do 2. travnja 1922. bila grad („Nova Subotica“) sa zakonskim ovlastima. Taj status je dokinut uredbom ministra unutarnjih poslova broj 51127/1922. od 3. travnja 1922. kada je bivša subotička pustara proglašena „velikom općinom“ Tom-

pa. Unatoč tomu se još neko vrijeme za područje Tompe, Kelebije i Čikerije koristio naziv „Nova Subotica“ o čemu svjedoče i onodobni novinski članci. Tako je lokalni list iz Kiskunhalasa izvijestio o izgredu koji se u travnju 1922. dogodio „u Novoj Subotici“. U članku se kaže da je „u petak Odbor za utvrđivanje granica boravio u Novoj Subotici“ i saslušao građane pozvane iz Tompe, Kelebije i Gornje Čikerije. Razlog posjeta je bio taj što su „Srbi na najpodliji način“ tražili da se ta tri naselja vrate Jugoslaviji. Mađarska strana je iznijela protuargumentaciju, navela brojne nezakonitosti koje je druga strana počinila, te kako „Srbi ne respektiraju ni trianonske granice, nego s balkanskom drskošću“ i dalje drže okupiranih pet kilometara ovdašnjega teritorija. Na to su „srpski članovi“ odbora napustili sjednicu. Do granice su ih otpratili mađarski žandari kako ih domicilno stanovništvo ne bi napalo.⁵

U upravnom pogledu su općine Tompa, Čikerija, Madaraš, Kelebija, Aljmaš, Kunbaja, Matević i Tatabáza od 1922. bile u sastavu kotara Aljmaš (Bácsalmás) na čijem čelu je stajao plemićki sudac. Središtem okljaštrene Bačke županije bio je grad Baja, a na čelu cijele uprave nalazio se veliki župan.

Optanti

Odlazak srpske vojske i dolazak mađarskih oružnika doveo je do pomutnje lokalnoga stanovništva. Mađari su počeli slaviti oslobođenje od skoro trogodišnje okupacije, a lokalni Srbi su s razočaranjem primili vijest da „njihova“ vojska odlazi. U brojnim ratovima smo svjedoci kako u takvim trenucima pripadnici nacionalnih manjina odlučuju žele li ostati na svojim ognjištima, ili ostaviti sve i poći u nepoznato, uz svijest da će u novoj domovini biti članovi većinskoga naroda. S obzirom da je vojska Kraljevine SHS više puta prekršila povučene granične crte, opljačkala pojedina sela i domove, stoga je bijes Mađara nerijetko bio usmjeren prema njihovim sumještanima, susjedima južnoslavenskoga podrijetla. Raširile su se i glasine da će „ih Horthyjevi vojnici ubiti“. Uz sve to se ulazak mađarske vojske dogodio na blagdan Svetoga Stjepana kada je nacionalni zanos i inače povećan, pa je razumljivo da su mnogi Srbi, ali i nemali broj Bunjevaca i Šokaca odlučili optirati za Kraljevinu SHS. Beograd im je jamčio državljanstvo i zaštitu. U postotcima je jedan od najvećih odljeva pogodio Srbe u Desku, u kojemu je prije rata živjelo 1265 Srba i 1077 Mađara. Do 1924. se iselilo 259 obitelji, a iz susjednog Siriga 150 porodica. Iako su se poslije Trianona širile glasine da su otišli „svi Srbi“ iz ova dva naselja (Sirig je danas dio grada Segedina), to se dakako, nije dogodilo. No, udio Srba je zaista znatno pao, pa je tako danas u Desku njih otprilike 120, a u Sirigu još i manje. Teško je točno reći koliko je ljudi optiralo za Kraljevinu SHS, odnosno koliko se Mađara preselilo iz Kraljevine SHS u matičnu državu, jer se naime, tzv. srpski popis iz 1919. smatra nevjerodostojnim. Budući da popis pučanstva koji je u Mađarskoj 1920. proveden nije bilo moguće obaviti i na okupiranom području, stoga je ovdašnje pučanstvo

⁵ A határmegállapítók Uj-Szabadkán. (összevesztek és eltávoztak a szerb delegátusok.) Kiskun-Halás Helyi Értesítője XXII. évfolyam. 16. szám. Kiskunhalas, 19. travnja 1922., 2. str.

popisano tek u razdoblju od 20. do 29. studenog 1921. godine, ali na temelju stanja 1920. godine. Tada je već jedan dio južnoslavenskoga stanovništva optirao u Kraljevinu SHS, dio Mađara se odselio u druge dijelove Mađarske, a mnogi su se pomađarili (mahom Nijemci i vjerojatno Hrvati Šokci).

Po podacima Ureda za izbjeglice iz 1924. godine s područja Kraljevine SHS su u razdoblju od 1918. do 1921. protjerane-izbjegle 39 272 osobe mađarske nacionalnosti.

Literatura

- Duranović, Amir. 2010. Prva godina Prvog svjetskog rata: Džemaludin ef. Čaušević na stranicama Sarajevskog lista. U: *International Conference Bosnia and Herzegovina within the Austro-Hungary 1878–1918*. held in Sarajevo on March 30–31, 2009 Conference proceedings. Sarajevo: Filozofski fakultet. 195–203.
- Ivašković, Igor. 2020. Pravna narava Države in Kraljestva/ Kraljevine SHS v konfliktu jugoslovanskih ideologij. U: *Prispevki za novejšo zgodovino LX – 2/2020*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino Slovenije. 64–81.
- Ivašković, Igor. 2020. Polemike o statusu države i Kraljevine SHS. *Pravni vjesnik*. Osijek. Vol 36. No. 3–4: 269–288.
- Janković, Dragoslav. 1969. *Niška deklaracija*. Zbornik radova IDN. X. sv. Beograd.
- Janković, Dragoslav. 1973. *Srbija i jugoslovensko pitanje 1914–1918*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Karčić, Fikret. 2012. Džihad fetva u Bosni i Hercegovini. U: *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, LV: 305–317. <http://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2014/08/Godisnjak-2012.pdf> (pristupljeno: 14. kolovoza 2018.).
- Kardum, Lidija. 1986. Pitanje međunarodnog priznanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. U: *Politička misao*. Zagreb. Vol. XXIII, No. 3: 119–130.
- Kolar-Dimitrijević, Mira. 2013. *Povijest novca u Hrvatskoj (Od 1527. do 1941. godine)*. Zagreb. 138–147.
- Končar, Ranko. 2008. Vasa Stajičić és a Vajdaság Szerbiához csatolása 1918-ban. *Létünk*,. 03. 03. pp. 18- http://adattar.vmmi.org/cikkek/1731/letunk_2008_03_03_ranko_koncar.pdf. (pristupljeno: 18. ožujka 2021.).
- Koprivica-Oštrić, Stanislava. 1993. Konstituiranje Države Slovenaca, Hrvata i Srba 29. listopada 1918. godine. *Časopis za suvremenu povijest*. Zagreb. 25/1993, br. 1: 45–71.
- Krizman, Bogdan. 1962. Međunarodno priznanje Jugoslavije 1919. godine, Istorija XX veka. U: *Zbornik radova III*, Beograd.
- Krstić-Mistrizdelović S., Ivana. 2019. Delegacija Kraljevine SHS u Versaju i Vojvodina. U: *Zbornik radova Pravnog fakulteta, Novi Sad*, vol. 53, br. 3: 1011–1031.
- Marković, Saša (Саша Марковић). Велика народна скупштина и присаједињење Војводине (Баната, Бачке и Барање) Краљевини Србији 25. 11. 1918. <https://www.kcns.org.rs/agora/velika-narodna-skupstina-i-prisajedinjenje-vojvodine-banata-backe-i-baranje-kraljevini-srbiji-25-11-1918/> (pristupljeno: 20. svibnja 2021.).

- Matijević, Zlatko. 2008. Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu: Osnu-
tak, djelovanje i nestanak (1918/1919). U: *Fontes. Izvori za hrvatsku povijest*. Vol.
14. No. 1: 35-66.
- Milutinović, Kosta. 1961. Vojvodina i stvaranje Jugoslavije. *Historijski pregled*. Zag-
reb. br. 3–4.
- Miskolczi, Miklós. 2006. Tompa, a pusztában nőtt város. Helytörténeti monográfia,
a kezdetektől 1951-ig. Tompa.
- Mitrović, Andrej. 1969. *Jugoslavija na Konferenciji mira 1919-1920*. Beograd.
- Pavlović, Srđa. 2003. Who Are the Montenegrins? Statehood, Identity and Civic
Society. U: F. Bieber (ed.): *Montenegro in Transition: Problems of Identity and Sta-
tehood*. Nomos Verlagsgesellschaft. Baden-Baden. 83-106.
- Protić, Marko. 1930. *Zlatni dani Subotice*. Subotica: Gradska štamparija.
- Szalai, Miklós. Az 1916. évi VII. törvénycikk – Az iszlám vallás legalizálása Magya-
rországon. U: *Történelmi Szemle LII* (2010) 4:593-601, 595. [http://tti.btk.
mta.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz2010-4/593-602_szalai.pdf](http://tti.btk.mta.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz2010-4/593-602_szalai.pdf).
(pristupljeno: 14. kolovoza 2018.).
- Šokčić, Joso. 1934. *Subotica pre i posle oslobođenja: grada za istoriju Subotica*. Subo-
tica: Štamparija Jugoslovenskog dnevnika.
- Végső, István. Kelebia, egy határközség születése 1918–1925. Kelebia, egy határközség
születése 1918–1925. Ujkor.hu. (pristupljeno 26. ožujka 2021.).

Summary

The Treaty of Trianon and demarcation in Bačka (Origin and abolition of „New Subotica“)

*The signing of the Treaty of Trianon on June 4, 1920 caused the crossing out of bor-
ders, the disappearance of former states and the creation of new ones in Central and
Southern Europe. Although a hundred years have passed since then, the appearance
of any map or review of that time is experienced emotionally, violently, with approval
or disapproval. In Hungary, the Trianon is considered the scene of a national
tragedy, while in the surrounding countries, the Treaty of Trianon is considered a
document that recognized their national interests and allowed them to choose their
own destiny after many centuries.*

*Trianon marked the end of the centuries-old, multinational and multi-confessional
Hungarian state that the Slavs used to call Hungary. With the peace treaty, Hungary
lost 67% of its territory and 57% of its population. More than three million Hunga-
rians, or almost a third of the total population, remained outside their home country,
because the peace treaty seceded not only those areas inhabited by Serbs, Romanians,
Slovaks and other minorities, but also areas mostly inhabited by Hungarians. The
peace treaty had been perceived as a national humiliation for a whole century, be-
cause the victors of the war often did not adhere to the proclaimed ethnic principles,*

but instead imposed final solutions. Although Erdelj (Sedmogradska) was the most painful spot, researchers believe that with a little more understanding and a slight shift in borders, at least another 1.5 million Hungarians could have been saved. Although there are individuals who would like a revision of the Treaty of Trianon, for the vast majority of the population, June 4 is just a memorial to that sad event, which in turn has been celebrated in Romania as a national holiday since 1920. Similarly, the Assembly of Vojvodina declared November 25 as the Day of Vojvodina, in memory of the Great National Assembly of 1918, which severed all ties with Austria-Hungary and joined the Kingdom of Serbia.

In this paper, we are analysing the peace negotiations in Paris that preceded the signing of the Treaty of Trianon, with special emphasis on Bačka, the demarcation in Bačka. We are also dealing with the issue of Bunjevci, both within the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and among those who remained within Hungary in the settlements of the Baja triangle. We are particularly wish to emphasize the settlements of Bunjevci, namely Kačmar and the surrounding area of Subotica, which consisted of Tompa, Kelebija and Čikerija.

Keywords: peace negotiations in Paris, the Great National Assembly in Novi Sad, Bunjevci looking for collective identity, Banat, Bačka and Baranja, New Subotica